

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nı Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Okumak

İlayda ERTURUN¹

ORCID: 0000-0002-8069-2224

DOI: 10.54752/ct.1569673

“Her fabrika bir kaledir”
Mustafa Kemal ATATÜRK²

Öz: Bu çalışma, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısını etkileyen Kamu İktisadi Teşekküllerinden (KİT) biri olan Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nı toplumsal cinsiyet bağlamında incelemiştir. Çalışma, fabrikanın kuruluşu, toplumsal cinsiyet dinamikleri ve kadın emeğinin rolü üzerine odaklanmaktadır. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası, Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayileşme sürecinde en önemli aktörlerden biri olmuştur. Fabrikanın örgütlenmesi sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel anlamda da çok boyutlu etkiler yaratmıştır. Çalışmada, toplumsal cinsiyet perspektifinden Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası ele alınarak, kadın emeğinin ekonomik ve toplumsal gelişme sürecindeki önemine değinilmektedir. Kadın işçiler sadece ekonomiye katkıda bulunmakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal cinsiyet normlarının sorgulanmasına da öncülük etmiştir. Türkiye'nin modernleşme sürecindeki çatışmaları ve dönüşümleri anlamak açısından bu durum oldukça önemlidir. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nda çalışıp halen emekli olan 15 kadınla yapılan sözlü tarih çalışmasıyla, fabrikanın KİT'ler içindeki önemi ve toplumsal cinsiyet bağlamındaki yeri anlatılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle bir sosyal fabrika olarak Sümerbank'ın Nazilli'de kadının özel ve kamusal

¹ Arş. Gör. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Yönetim ve Çalışma Sosyolojisi Anabilim Dalı. ilayda.gucu@adu.edu.tr

ERTURUN, İ., (2024) “Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nı Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Okumak”, Çalışma ve Toplum, C.4, S.1543-1584

Makale Geliş Tarihi:22.04.2024 - Makale Kabul Tarihi: 04.10.2024

² Günümüzde bu cümle, Atatürk büstü üzerinde yazılı olarak, Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın müze kısmında sergilenmektedir.

alandaki konumunda kırıma yaratıp yaratmadığı sorusu üzerinden çalışma gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu İktisadi Teşekkülleri, Toplumsal Cinsiyet, Kadın Emegi, Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası.

Reading Sümerbank Nazilli Chintz Factory in the Context of Gender

Abstract: This study examines the Sümerbank Nazilli Chintz Factory, one of the State Economic Enterprises (SOEs) that influenced the economic and social structure of Türkiye, in the context of gender. The study focuses on the establishment of the factory, gender dynamics and the role of women's labour. The Sümerbank Nazilli Chintz Factory was one of the most important actors in the industrialization process of the Republic of Türkiye. The organization of the factory had multidimensional effects not only economically but also socially and culturally. In this study, the importance of women's labour in the process of economic and social development is addressed through a gender perspective on the Sümerbank Nazilli Chintz Factory. Women workers not only contributed to the economy but also pioneered the questioning of gender norms. This is very important for understanding the conflicts and transformations in Türkiye's modernization process. Through an oral history study conducted with 15 retired women from the Sümerbank Nazilli Chintz Factory, the importance of the factory within SOEs and its place in the context of gender were tried to be explained. For this reason, the study was conducted on the question of whether Sümerbank as a social factory created a rupture in the position of women in the private and public sphere in Nazilli.

Keywords: State Economic Enterprises, Gender, Female Labour, Sümerbank Nazilli Chintz Factory.

Giriş

Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT), Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısını şekillendiren önemli kurumsal yapılarından birini oluşturmaktadır. Bu teşekküller, devletin iktisadi kalkınma hamleleri yanında toplumsal dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada, KİT'lerin bir örneği olan Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası üzerinden toplumsal cinsiyet dinamikleri, kadın emeğinin rolü ve onlara biçilen sorumluluklar üzerinde durarak, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal gelişim tarihindeki önemli dönüm noktaları anlamaya çalışılmaktadır.

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası, Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik ve toplumsal kalkınma sürecinde hem ulusal hem de yerel bir rol oynamış ve özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında ülkenin sanayileşmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Ancak Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası sadece ekonomik açıdan değil, aynı zamanda toplumsal anlamda da büyük bir öneme sahiptir. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın kuruluşu, işçi sınıfının oluşumu ve toplumsal cinsiyet rollerinin şekillenmesi süreçlerini anlamak, Türkiye'nin modernleşme çabalarının derinlemesine bir analizi için de yol gösterici olmaktadır. İşçi sınıfının oluşumu, Sümerbank gibi büyük sanayi kuruluşlarının kurulmasıyla birlikte hız kazanmıştır. Bu süreçte işçilerin hakları ve çalışma koşullarına yönelik düzenlemeler, toplumsal yapıda önemli değişimlere yol açmıştır. Sümerbank, üretim süreçlerinde işçi sınıfının belirgin bir rol oynamasına imkân tanıyarak, Türkiye'nin endüstriyel dönüşümüne öncülük etmiştir.

Toplumsal cinsiyet perspektifi Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası üzerinden incelenirken, kadın emeğinin ve cinsiyet rollerinin ekonomik gelişme sürecindeki rolüne odaklanılmıştır. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nda çalışan kadın işçiler, ekonomiye büyük bir kazanım getirmekle kalmamış, bunun yanı sıra yerelde toplumsal cinsiyet normlarının sorgulanmasına da öncülük etmiştir. Bu bağlamda kadınların sosyal fabrika düzeni içerisindeki rollerine odaklanmak, Türkiye'nin modernleşme sürecindeki çatışmaları ve dönüşümleri anlamak açısından önemlidir.

Bu çalışma, Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası üzerinden kadın emeğinin ve toplumsal cinsiyet rollerinin etkilerini detaylı bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın tarihi ele alınmıştır. Arkasından, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde KİT'ler ve kadın emeğinin durumu ile gelişimi incelenmiştir. Son olarak ise Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'ndan emekli olan 15 kadın katılımcıyla gerçekleştirilen sözlü tarih çalışması, bulgularıyla sunulmuştur.

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın Kuruluşu

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası yalnızca bulunduğu bölge sınırları içerisinde değil, bütün ülke çapında toplumsal dönüşümlere zemin hazırlamıştır. Bahsi geçen dönüşümleri daha iyi anlamak adına, öncelikle fabrikanın kuruluşundan önceki süreçte Nazilli'nin durumuna bakmak yerinde olacaktır (Aykaç, 2021: 88). Bunun yanı sıra çalışma kapsamında değinilmesi ve baştan hatırlatılarak okunması gereken diğer bir konu ise işçi sınıfı dediğimizde neyi algıladığımızdır. İşçi, sadece erkek emeğini temsil etmez. Bu bağlamda işçi sınıfı dendiğinde, kadın emeğine hayalet bir form yüklenmemelidir (Bora, 2021: 50-51). Kadınlar, ücretli veya ücretsiz işgücü olarak her daim üretim ilişkilerinde ve emek rejiminde vazgeçilemez bir aktör olarak yerlerini almıştır.³

³ Bora, feminist teoride sınıf kavramının ağırlığının, aslında "hayalet kavram" niteliğinde olduğunu ifade etmektedir. Marksist ve radikal feministlerin, cinsiyet ilişkilerini birer sömürü ilişkisi olarak nitelendirdiğine vurgu yaparken, sosyalist feministlerin üretim ilişkilerinin sınıfsal sömürüye ve yeniden üretim ilişkilerinin de cinsel ezilmeye neden

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden tarım ekonomisiyle şekillenen bir mirası devralmış ve kaybedilen imparatorluktan gelen borçlardan sorumlu hale gelmiştir. Ayrıca işçiler, çiftçiler, tüccarlar, esnaf, zanaatkarlar ve sanayi ile ilgili küçük işletmeler gibi Osmanlı Devleti döneminde ekonomide önemli roller üstlenen grupların büyük kayıplarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, 1923 yılından itibaren sermaye birikimi eksikliği, girişimcilik sorunları ve endüstride işgücünün bulunmaması gibi önemli ekonomik zorluklarla karşılaşmıştır (Akgöz, 2021: 183). Türkiye'nin 1923-1929 ve 1930-1939 dönemlerindeki ekonomik analizleri, sermaye birikiminin kritik rolünü ortaya koymaktadır. İlk dönemde milli gelire oranla sermaye birikimi yüzde 9 seviyesindeyken, ihracatta hammadde ağırlıklı bir yapı gözlenmiştir. İkinci dönemde ise sanayileşme çabalarıyla sermaye birikimi yüzde 10,1'e yükselmiş, sanayi sektörünün milli gelirden aldığı pay yüzde 18,3'e çıkmıştır. Ancak 1939 sonrasında savaş koşulları ve savunma harcamalarının artışı sermaye birikimini olumsuz etkileyerek yüzde 6,2'ye düşürmüştür (Boratav, 2005: 50-87). Görüldüğü üzere Erken Cumhuriyet Dönemi'nde sermaye birikimi eksikliğinin ekonomik büyüme ve yapısal dönüşüm üzerindeki etkisi oldukça önemlidir. Tarım sektörü, Türkiye ekonomisi açısından Osmanlı'dan Cumhuriyet'e oldukça başat bir rol oynamıştır. Bu bağlamda kadın emeği, Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet sonrası dönemde tarım sektöründe oldukça önemli ve vazgeçilmez bir aktör olarak yerini almaktadır (Alkan, 2018: 194). Nazilli'de de gerek Cumhuriyet öncesi dönemde gerek erken Cumhuriyet döneminde ve gerekse günümüzde kadınlar, tarım sektöründe hâlâ yoğun şekilde istihdam edilmektedir.

Cumhuriyet öncesi dönemde İstanbul'un yanında İzmir, dış ticaret açısından ülke ekonomisi için oldukça merkezi bir konumda yer almıştır. İzmir-Aydın demiryolu bağlantısının 1876 yılında Nazilli'ye kadar uzatılmasıyla beraber Nazilli, İzmir Limanı ile bütünleşmiş ve böylece pamuklu üretim ve incir ile zeytin gibi tarım ürünleriyle dış ticarete temel katkılar sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Nazilli'nin önemli bir dokuma üretimine sahip olması ve bu üretimin yerel düzeyde iç piyasanın ihtiyacını karşılamasının yanında, dış ticarete olan katkıları oldukça dikkat çekicidir. Bölgede fabrika kurma fikri, 1879 gibi erken bir tarihte bile tartışma konusu olup kayıtlara geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin dışa açılma sürecinde, özellikle gayrimüslim nüfus, yabancı sermaye ile yerli üretici arasındaki ticari ilişkilerin düzenlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda ülkedeki yatırım ilişkilerinde de etkili olan bu süreç, Osmanlı topraklarına giren yabancı sermayenin ekonomik dinamiklere katılmasına aracılık etmiştir. Bu bağlamda söz konusu dönemde bölgedeki dokuma sektöründe, yerli ve Müslüman nüfusun yanı sıra oldukça fazla gayrimüslim ve yabancı nüfusun üretime dahil olması, Nazilli'nin ayrı bir özelliğini oluşturmaktadır. Buna örnek olarak Aydın Salnamesi'nde yer alan

olduğuna değinmektedir. Böylece bütün kadınlar cinsiyetleri sebebiyle, proleter kadınlar da cinsiyetlerinin yanı sıra sınıfları nedeniyle ezilmektedir (Bora, 2021: 50-51).

bilgilere göre (1891 Rumi, 1308 Hicri) Nazilli'de kayıtlı olan dört fabrikadan üç tanesi gayrimüslimlere aittir ve bunların iki tanesi de pamuklu üretim yapmaktadır (Aykaç, 2021: 88-91).

Osmanlı Devleti'nden miras kalan emek rejimi açısından kadınların yeri küçümsenemeyecek düzeydedir (Makal, 2015: 41). Emek rejimi ve üretim ilişkileri söz konusu olduğunda akla ilk gelen erkek işçidir (Toksöz, Özkazanç ve Poyraz, 2001). Oysa kadının konumu, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar Türk modernleşme ve kalkınmasında başat rol oynamıştır (Dedeoğlu ve Elveren, 2017: 29). Makal'a göre (2015: 41), Batı'dan farklı olarak Osmanlı Devleti'nde kadın emeğini koruyucu sosyal politika önlemleri alınmamıştır. Osmanlı'dan aktarılan söz konusu kadın emeğinin hayalet olarak görülme mirası, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Kadın işgücünün arzı ve kadınların çalışma şartları, büyük ölçüde buldukları ülkede hâkim olan patriarkal sisteme ve bu sistemin kapitalist üretim biçimiyle nasıl etkileşimde bulunduğuyla bağlı olmaktadır.⁴ Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüleceği gibi, yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilere göre tarım ve dokuma ilçesi olarak Nazilli, özel patriarkanın güçlü olduğu bir bölgedir ve kadınlardan beklenen, evde yeniden üretim ve bakımdan sorumlu olmasıdır. Bunun yanı sıra tarım sektöründe istihdamda çoğunlukla ücretsiz aile işçisi olarak yer almışlardır.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Nazilli, Aydın'ın en büyük ilçelerinden biri konumundadır. Bu dönemde Nazilli'nin ekonomisi ağırlıklı olarak yine tarıma dayalı olmuştur. Nüfusunun az ve eğitim düzeyinin düşük olması, Nazilli'nin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin de düşük olmasına yol açmıştır. Söz konusu dönemde Nazilli'nin sosyal yapısındaki en önemli değişimlerinden ilki, 1924 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleşen nüfus mübadelesi, ikincisi ise bu çalışmanın da konusu olan Nazilli Basma Fabrikası'nın kurulmasıdır. Fabrikanın kurulmasıyla beraber ilçeye gerçekleşen göçlerde oldukça önemli bir artış yaşanmış (Aykaç, 2021: 92), sosyo-ekonomik açıdan oldukça hızlı bir gelişim gerçekleşmiş ve bu gelişim kendisini kadın emeğinde de öne çıkarmıştır. Kadının çalışma hayatındaki konumu ve gelişimi, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sözlü tarih araştırmasının sonuçlarıyla ortaya konacaktır.

25 Ağustos 1935 tarihinde temeli atılan ve 9 Ekim 1937'de bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından açılan Sünerbank Nazilli Basma Fabrikası, Türkiye'nin ilk basma fabrikasıdır ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın önemli eserlerindedir (Başkaya ve Özdemir, 2023; Sırma, 2022: 207). Fabrikanın Nazilli'ye kurulmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlar: (i) İlçede yüksek miktarda pamuk üretiminin gerçekleştirilmesi, (ii) Menderes Nehri'ne yakınlığı nedeniyle sanayinin ihtiyaç

⁴ Özel patriarkanın güçlü olduğu ülkelerde, cinsiyete dayalı iş bölümü oldukça güçlüdür ve kadının nerede konumlanacağına söz sahibi olan erkektir. Böyle bir düzende eve ekmek getiren kişi olarak erkek görülür ve kadın, evde yeniden üretim ve bakımdan sorumlu olmaktadır. Mevcut sistemde kadınlar kamusal alandan dışlanmakta veya erkeklerin otoritesini sarsmayacak şekilde istihdama oldukça sınırlı katılmaktadır (Toksöz, 2017: 103).

duyduğu suya kolay ulaşım, (iii) kömür gibi değerli madenlerin bölgedeki zenginliği ve (iv) ulaşım imkânlarının (özellikle demiryolu) gelişmesidir.

Fabrika, devlet eliyle kurulmuş Türk-Sovyet ortak bir yapım niteliğini taşımasıyla ayrıca önemlidir. Bu bağlamda fabrikanın doğuşuna zemin hazırlayan faktörler, inşa sürecinden açılışına kadar aslında her aşamasında birçok önemli detayları barındırmaktadır. 25 ayda bitirilmesi hedeflenen ve 7 milyon 144 bin liraya mal olan fabrika⁵, Sovyetler Birliği'nden kredi temini, teknik, makine ve ekipman desteğiyle gerçekleştirilmiştir ve bu sebeple Türk-Sovyet ortak bir yapım niteliğini taşımaktadır (Doğan, 2007: 15-27; Aykaç, 2021: 94-95; Sırma, 2022: 207).⁶

Nazilli Basma Fabrikası, makroekonomik hedeflere odaklı bir kuruluş olmanın ötesinde, aynı zamanda işleyiş ve yerel kalkınmaya yönelik etkinlikleriyle toplumsal kalkınma hedeflerini benimsemiştir. Fabrikanın sahip olduğu 596 bin 926 metrekarelik geniş arazi üzerinde konumlanan lojmanları, sosyal tesisleri ve çalışanların çocukları için özel olarak tasarlanmış okullarıyla, sadece üretim ilişkilerini değil, aynı zamanda bir yaşam biçimini içeren büyük bir sosyal fabrika niteliğini göstermektedir. Sosyal fabrikalar, işçilerin üretim faaliyetlerini sürdürdükleri tesisler içinde, sadece üretim amacına hizmet etmeyen, aynı zamanda çeşitli yerleşim ve sosyal imkânlardan faydalanabildikleri mekânlar olarak nitelendirilmektedir (Aykaç, 2021: 98-99). Bu bağlamda sosyal fabrikalar, sadece üretim tesisleri kumlamakla kalmayıp, aynı zamanda sosyal ve kültürel amaçları olan bir yaşam alanı oluşturmayı hedeflemektedirler. Sosyal fabrikaların ilk örnekleri, Sovyetler Birliği'nde görülmüştür.

Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde, devlet tarafından ülkenin farklı bölgelerine sosyal fabrikaların kurulmasıyla, üretimin artırılması ve dışa bağımlılığın azaltılması amaçlanmıştır. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası, bu amaca uygun olarak kurulan yapılardan biridir.⁷ Barınma olanakları açısından,

⁵ Yirmi beş ayda bitirilen Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın kuruluşu için, 1935-1937 döneminde toplam 7 milyon 144 bin TL harcanmıştır. Türkiye'nin bütçe büyüklüğü 1935 yılında 257,6 milyon TL, 1936 yılında 265 milyon ve 1937 yılında 300,2 milyon TL olarak gerçekleşmiştir (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024). Söz konusu rakamlar, fabrikanın kuruluşu için katılan maliyetlerin toplam bütçe büyüklükleri içerisinde önemli bir paya sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle günümüzde, merkezi hükümet bütçe giderleri içerisinde yatırım bütçesinin oranının, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı verilerine göre 2019 yılında yüzde 8,1 olduğu göz önüne alındığında, o dönem için Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın önemli bir yatırım olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

⁶ Nazilli Basma Fabrikası'nın açılış töreninde, Mustafa Kemal Atatürk'e Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esat Sümer tarafından fabrikanın altın anahtarı takdim edilmiş ve Atatürk, fabrikanın açılışını bu altın anahtarla gerçekleştirmiştir (Doğan, 2007).

⁷ Türkiye'deki diğer sosyal fabrikalar ise şunlardır: Kayseri ve Ereğli Bez, Malatya Pamuklu Dokuma, Bursa Merinos Yünlü ve Gemlik İpekli Dokuma Fabrikaları, Bakırköy Pamuklu Dokuma, İzmit Kâğıt Fabrikası, Gemlik Suni İpek Fabrikası, Karabük Demir-Çelik

müesseseler arasında oldukça önemli farklılıklar bulunmaktadır (Makal, 2021: 48-19). Nazilli Basma Fabrikası'nın, diğer müesseselere kıyasla daha kötü bir konumda olduğu ifade edilmiştir. 1945 yılı değerlendirildiğinde, Sümerbank'ta evli işçilerin aileleriyle birlikte barındırılma oranları Gemlik Suni İpek Fabrikası'nda yüzde 44, Karabük'te yüzde 40, Konya Ereğlisi Bez Fabrikası ve Kayseri Mensucat Kombinasyonu'nda yüzde 35 iken Nazilli'de bu oran yüzde 16 olarak gerçekleşmiştir (Makal, 2021: 49).

Nazilli Basma Fabrikası, ekonomik başarıya odaklı bir işletme olmanın ötesinde toplumsal refahı, işçi sınıfının oluşumu ve gelişimini de ön planda tutarak kapsamlı bir toplumsal kalkınma vizyonunu benimsemiştir. Fabrikanın sosyal tesisleri içerisinde işçilere ve ailelerine yönelik olarak 350 yataklı bekâr yatakhane, 40 yatak kapasiteli bir hastane ile işçilerin çocukları için hizmet veren kreş ve Sümer İlkokulu bulunmaktadır. Bunların yanında fabrika, işçilerin sosyal etkinliklerini desteklemek amacıyla basketbol ve futbol sahaları, tenis kortları ile 600 kişilik sinema ve tiyatro salonu gibi olanaklar sunmuştur. Ayrıca yerleşke içinde yapılan kapalı devre radyo yayını, sosyal yaşamı destekleyen bir diğer önemli unsur olarak dikkat çekmektedir. Nazilli Tren İstasyonu ile fabrika arasında döşenen tren yolunun varlığı, hammadde ve mamul trafiğini kolaylaştırarak önemli bir lojistik avantaj sağlamıştır. Bunun yanı sıra işçilerin şehir merkezinden fabrikaya ulaşımını kolaylaştırmak adına geliştirilen Gıdı Gıdı isimli banliyö tren seferleri, altyapı hizmetleri çerçevesinde fabrikaya erişimi ücretsiz sağlamaktadır. Bahsi geçen bütün inşaa ve sosyal imkânlar, işçi sınıfının oluşumu ve gelişimini destekleyen oldukça önemli faktörlerdir. Bu bağlamda Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası, sadece ekonomik kalkınmada bir araç olarak tasarlanmamış, kalkınmayı destekleyecek bir toplumsal dönüşümü de amaçlamıştır (Aykaç, 2021: 98-99).

Tablo 1. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası Yerleşim Alanları ve Genişlikleri

Fabrika Yerleşkesi	Alan Genişliği
A. Fabrika İç Sahası	230.402 m²
1. Toplam İşletme Sahası	54.136 m ²
2. İşletme Kapalı Alanları	5726 m ²
3. Depolar, Kuyular, Havuzlar	3373 m ²
4. İdari Binalar	3570 m ²
5. Sundurmalar	2824 m ²
6. Lojmanlar	18.121 m ²
7. Ambarlar	590 m ²
8. Garaj	750 m ²
9. Kreş	6970 m ²
10. Sosyal Tesisler	96.068 m ²
B. Dış Evler Sahası	315.198 m²
1. Dış Lojmanlar Sahası	175.585 m ²
2. Cüruf Sahası	94.653 m ²
3. Demiryolu Güzergahı	44.989 m ²
4. Dış Lojmanlar Kapalı Alanı	22.454 m ²
C. Fabrika Dış Sahaları	51.326 m²
1. Devlet Malzeme Ofisi	4297 m ²
2. Kuşadası Kamp	46.929 m ²
Toplam	596.926 m²

Kaynak: Meydan, S. (2023: 260). Cumhuriyet'in Sosyo-kültürel Fabrika Örneği: Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

Tablo 1'e göre, fabrikanın yerleşim alan genişliğinin yarısından fazlasını dış evler sahasının oluşturduğu görülmektedir. Fabrika iç sahasının genişliği incelendiğinde ise en fazla alanın sosyal tesislere ayrıldığı görülmektedir. Bu durum, fabrikanın sosyal niteliğini öne çıkarmaktadır. Yine fabrika iç sahası incelendiğinde, üçüncü en büyük alan genişliğini lojmanlar, dördüncüsünü ise kreşler oluşturmaktadır. Bahsedilen bu iki durum yine fabrikanın sosyal niteliğine dikkat çekmektedir.

1937 yılında faaliyetlerine başlayan fabrika, ilk açıldığında yaklaşık olarak 2 bin 400 kişiyi istihdam etmiştir. 1935 yılında Nazilli nüfusunun 12 bin civarında olduğu göz önünde bulundurulduğunda, fabrika istihdam oranının Nazilli için oldukça önemli ve yüksek olduğu göze çarpmaktadır. İşçi profili açısından incelendiğinde ise iki önemli unsur karşımıza çıkmaktadır: (i) Çalışan uzman, teknik personel ve şef gibi üst düzey çalışanların tamamının Türk olması ve (ii) ipelik fabrikasında çalışan 800 işçinin yarısının kadın olmasıdır. Nazilli Basma Fabrikası'nın faaliyet gösterdiği süre zarfında (1937-2002), fabrikanın istihdam ettiği işçi sayısı 2 bin ile 4 bin arasında değişim göstermiştir. Çoğunlukla makine başında çalışan işçilerden oluşan bu istihdamın yanı sıra yaklaşık 150-200 kişilik bir grup ise idari memur olarak görev almıştır. Fabrikanın devlet işletmesi olması, çalışma ilişkilerinin memuriyet çerçevesinde şekillenmesine yol açmış ve bu durum, işçilerin kendilerini öncelikli olarak bir sermaye sınıfına karşı konumlandırmak yerine, daha çok vatandaşlık hakları ve sorumlulukları çerçevesinde sınıfsal ve sosyal kimliklerini inşa etmelerine neden olmuştur (Aykaç, 2021: 96-106).

Nazilli Basma Fabrikası'nın 1937 yılında kuruluşu, sosyo-ekonomik koşulları değerlendirmek adına bir başlangıç noktası olarak kabul edildiğinde, o dönemdeki şartları açıklamak için iki ayrı düzeyde analiz yapmak gerekmektedir. İlk olarak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin genel koşullarına odaklanıldığında siyasi rejimin değiştiği, ulusun ve devletin inşa edildiği bir tarihsel bağlamda devletin sadece politik bir yeniden yapılanmanın ötesinde, ekonomik bir yeniden yapılanmayı da amaçladığı gözlemlenebilmektedir. Tarımsal nüfusun yoğunlaştığı, yerli sermayenin sınırlı olduğu ve devlet eliyle girişimci sınıfının oluşturulduğu bir ortamda devletin, siyaset ve bürokrasi dışındaki alanlarda da önemli bir aktör olarak öne çıkması, toplumsal dönüşümün farklı boyutları açısından belirleyici olmuştur. Ancak daha da önemlisi, ikinci düzeyde Nazilli'nin mevcut koşulları, işçileşme sürecinde belirleyici bir etken olarak ortaya çıkmıştır. Nüfusun büyük bir kısmı vasıfsız emekle tarımda çalışmakta olup, mübadele ile bölgeye yerleştirilen nüfus, toplumsal dinamik yaratan bir özelliğe sahip olmuştur (Aykaç, 2021: 105).

Türkiye'de makroekonomik politikaların istihdam üzerindeki tarihsel etkilerine bakıldığında, 1950'lerden itibaren kapitalist piyasa ilişkilerinin ve tarımda mekanizasyonun etkisiyle geçimlik üretimin dönüştüğü görülmektedir. Bu dönüşüm, özellikle tahıl üretiminin yapıldığı bölgelerde makine kullanımının artmasıyla işgücü fazlasının ortaya çıkmasına neden olmuş ve kırdan kente göçü hızlandırmıştır. Bu değişim kadın emeğini de etkilemiş ve tarım dışında kalan kadınların işgücüne katılım oranları düşmüştür. İmalat sanayisindeki kadın işgücü pamuk, tütün ve çay gibi emek yoğun ticari ürünlerin üretiminde sürdürülmüştür. Ancak uluslararası finans örgütlerinin tarımsal politikaları nedeniyle kadın emeği, tarım dışı ekonomik faaliyetlerde sınırlı düzeyde istihdam bulabilmiştir. Bu bağlamda işgücü piyasasının cinsiyet temelindeki yapısının, kadınların işgücüne katılımını sınırladığı ve patriarkal aile yapısını desteklediği ifade edilmektedir (Toksöz, 2017: 107-111). Ancak Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nda oldukça

fazla kadın istihdam edilmiştir ve sözlü tarih çalışması, fabrikanın kadınların sosyo-ekonomik konumlarında önemli bir iyileştirme yaratıp yaratmadığını sorgulamak için gerçekleştirilmiştir. Sonraki başlıkta bu soruya yönelik sözlü tarih çalışmasının kuramsal temelini oluşturabilmek adına, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde KİT'ler ve kadın emeğinin durumu ele alınmıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kamu İktisadi Teşekkülleri ve Kadın Emeği

Fabrikalar ve endüstri işçileri, ulusal tarih yazılarında uzun süre önemli bir rol oynamıştır. Fabrikalar endüstrileşmenin sembolik merkezi olarak, endüstri işçileri ise kolektif tarihsel bir aktör olarak kabul edilmiştir. Sanayi tesisleri, kapitalizmin temelini oluşturan üretim ilişkilerini şekillendirmiştir (Akgöz, Croucher ve Pizzolato, 2019: 1-2). Buna karşılık Türkiye'de, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde fabrikalar ve fabrika işçilerine ilişkin pek az esere ulaşılabildiği gibi, aynı dönemde kadın emeğine ilişkin çalışmalara çok daha az rastlanmaktadır. Makal çalışma ilişkilerini, toplumdaki farklı sınıfların hem kendi aralarındaki hem de devletle olan ilişkileri olarak tanımlamaktadır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, farklı toplumsal sınıfların varlığı reddedilmektedir. Halkçılık, devlet ve farklı sosyal kesimler arasındaki ilişkilere odaklanmakta ve nihayetinde çalışma ilişkileri alanında da oldukça önemli bir yere sahip olmaktadır (Makal, 1999: 46).

Küresel ölçekte 1929 Büyük Buhranı'nın eşzamanlı olarak neden olduğu ekonomik ve siyasal zorluklara yanıt olarak, Türkiye'de içsel gelişmelerle birlikte şekillenen politik olarak yönlendirilen bir ulusal ekonomi ortaya çıkmıştır. Temmuz 1932'de Türk hükümeti resmi olarak yeni bir politika benimseyerek, devlet destekli ithalat yerine, üretim odaklı endüstrileşme politikasına geçiş yapmış ve bu yaklaşım devletçilik olarak adlandırılmıştır. Devletçilik, inkılapçılık ve laiklikle birlikte, bu ilk üç ilkeye cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve halkçılık ilke ve değerleri eklenmiştir (Akgöz, 2021: 184).

Halkçılık, toplumu sınıfsız ve organik bir bütün olarak kabul eden bir perspektife sahiptir. Bu ideoloji, devletin aktif bir rol oynayarak modernleşme ve kalkınma sürecinde toplumsal ve sınıfsal çatışmaları önleme amacını taşımaktadır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde de halkçılık ilkesine dayanarak, çalışma ilişkileri alanında önemli sınırlandırılmalar gerçekleştirilmiştir. Halkçılık prensiplerine dayanılarak, işçi ve işveren ayrımının gereksiz olduğu vurgulanmış, aynı zamanda devletin bu alanda temel bir aktör olarak belirlenmesi önerilmiştir. Bu bağlamda devletin kontrolünde bir burjuvazi ve buna uygun bir işçi sınıfının oluşturularak devletin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu düşünce, o dönemde Batı'da yaygın olan sosyal hareketlerin Türkiye'de ortaya çıkma ihtimalinin zayıf olmasına rağmen, benzer kaygıların etkisi altında gelişmiştir. İşçi sınıfının, iktidarın meşruiyetine uygun bir şekilde entegre olması, devletin ekonomik alana müdahalesi ve KİT'lerin ortaya çıkmasıyla mümkün olmuştur. Devlet eliyle kurulan KİT'ler, sadece üretim yapıları değil, aynı zamanda sosyal tesisler, lojmanlar, okullar gibi pek çok kültürel

etkinliğin gerçekleştirildiği mekânları içeren birer modern kent modeli olarak görülmektedir. Bu kompleksler, çalışanlara sadece ekonomik olanaklar değil, aynı zamanda ortak bir toplumsal kimlik ve yaşam standartları sağlayarak düzenli bir işgücü oluşturmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda devletçilik dönemi, sadece ekonomik bir süreç değil, aynı zamanda toplumsal değişimin ve modern kimlik oluşturmanın bir aracı olarak değerlendirilebilmektedir (Turgay, 2022: 40).

Devletin ekonomiye müdahalesi ve sanayileşme çabalarına aktif katılımı, KİT'ler aracılığıyla devlet destekli işçi sınıfının oluşumunu öngörmüştür. Devlet, bu kurumlar üzerinden işçilere doğdukları anda iktidarın meşruiyetini kazandırmaya çalışmış, bu süreçte milliyetçiliği önemli bir araç olarak kullanmış ve olası sınıf çatışmalarını önlemeye yönelik çaba sarf etmiştir. Bu çerçevede, devlete bağlı işçi sınıfının ortaya çıkmasıyla birlikte milliyetçilik, ekonomik olanaklarla birlikte devlet düzenini güçlendirmek amacıyla kullanılmıştır (Akkaya, 2002: 150). Yasalar ve tüzükler aracılığıyla işçiler lehine önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Özellikle KİT'lerde işçilere tanınan ayrıcalıklar daha sonra işçi sınıfının geniş kesimlerine de tanınmıştır (Koç, 1998: 34). Böylece bir taraftan devlete bağımlı bir tabakanın oluşmasına neden olunmuş, diğer taraftan ise süregelen dönemde güçlenen işçi sınıfı içerisinde çeşitli tabakalar arasında önemli çelişkiler meydana gelmiştir (Turgay, 2022: 40-41). Devlet işletmeleri, işçi sınıfını doğdukları anda iktidarın meşrulaşmış yapılarıyla bütünleştirme görevini üstlenmiş ve toplumsal açıdan model kurumlar olarak kabul edilmiştir. Devlete bağlı işçi sınıfı, devlet eliyle belirli bir düzenin sağlanmasına olanak tanıyarak emek-sermaye çatışmalarının önüne geçmiştir. Kamu sektöründe çalışan işçilerin devlete entegrasyonu, maddi avantajlarla birlikte devlet düzeni ile tam bir bütünleşmeyi sağlamış ve toplum içinde denge unsuru olarak işlev görmüştür (İnsel, 1996: 227-229). Bu bağlamda devlet fabrikalarındaki en düşük statüdeki işçiler dahi ayrıcalıklı devlet memurları olarak algılanmıştır (Turgay, 2022: 41).

Kadın emeğinin bu süreçteki konumu, Osmanlı'ya kadar dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları itibarıyla kadınlar, çalışma hayatının içerisinde azımsanamayacak bir düzeyde yer almıştır. Ancak söz konusu dönemlerde kadınlara yönelik koruyucu veya istihdamı teşvik edici sosyal politika önlemleri alınmamıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde de kadın emeğine ilişkin bilgi ve veriler oldukça sınırlıdır. Kadın emeği ile ilgili ilk önemli veriler 1927 Sanayi Sayımı sonuçlarından elde edilmiştir. 1927 tarihli Sanayi Sayımı, ülkedeki tüm sanayi kuruluşlarını kapsamı açısından önemlidir, ancak sayım sonuçlarına göre işgücünün cinsiyete göre dağılımı, sadece dört ve daha fazla işçi çalıştıran işletmeler dahilinde gerçekleştirilmiştir. 1927 Sanayi Sayımına göre, 14 yaşından büyük toplam 124 bin 444 işçiden, 29 bin 533'ü kadındır (yüzde 23,73). 14 yaşından küçük toplam 22 bin 684 işçiden, 8 bin 107'si kız çocuğudur (yüzde 35,74). Cinsiyet bağlamında incelendiğinde, her dört işçiden birinin kadın/kız çocuğu olduğu ifade edilebilmektedir. Aynı kuruluşlarda çalışan 7 bin 817 memurdan, bin 609'u kadındır (yüzde 20,58). İşveren statüsünde bulunan kadınların oranı ise yok denebilecek

düzeyde gerçekleşmiştir. 10 bin 941 işverenin sadece 155'ini (yüzde 0,14) kadınlar oluşturmaktadır (Makal, 2015: 41-42).

Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte başlayan dönemde devlet, önce piyasa odaklı bir kalkınma modeli benimsemiş, ancak 1930'lardan itibaren, özellikle özel sermayenin yetersizliği sebebiyle temel aktör konumunda olmuş ve ithal ikameci bir sanayileşme politikasını izlemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, uluslararası piyasalara açılmış olsa da ithal ikameci politikalara devam etmiştir ve kamu sanayi yatırımları genellikle temel tüketim ve özel sektörün ihtiyaçlarına odaklanmıştır. Bu dönemde, tarımın önemli bir istihdam kaynağı olduğu ve kadınların ücretsiz aile işçisi olarak çalıştığı göze çarpmaktadır. Sanayinin toplam istihdamdaki payı düşük seviyede gerçekleşmiş, sanayi işçisi kadınların çoğunluğu tütün, dokuma ve gıda gibi sektörlerde çalışmıştır. 1950'lerden itibaren kırdan kente göçün yoğunlaştığı süreçte, hane temelli özel patriarka oldukça güçlü olmuştur ve sonucunda kadınlar genellikle evde kalarak ev işleri ve bakım hizmetlerini üstlenmiştir. Bu dönemde iç talebi desteklemek amacıyla ücret ve maaşların yüksek tutulması, kentlerde erkeklerin aileyi tek başına geçindirme sorumluluğunu artırmıştır. Özellikle uzman mesleklerde çalışan az sayıdaki yüksek eğitilmiş kadının, genelde hizmet sektöründe yer almasının yanında çoğunluk, patriarkal aile yapısının devam etmesine imkân tanıyan ev içinde kalmıştır (Toksöz, 2015: 42-43; Toksöz, 2016: 113). 1920-1950 yılları arası veriler ve çalışmalar incelendiğinde, kadın emeğinin faaliyet alanının dağılımı benzer sonuçları ortaya çıkarmaktadır. Geleneksel olarak kadın emeği dokuma, gıda, tarım gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır (Makal, 2015: 47-48).

Türkiye'de devletçi sanayileşme sürecinin merkezinde bulunan KİT'ler, kadınların ekonomik hayata katılımında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Sümerbank gibi kuruluşlar, kadın istihdamının artmasına öncülük etmiştir. Sümerbank'ın 1933'te faaliyete geçtiği dönemde 500 kadın işçi bulunurken, 1943'e gelindiğinde bu sayı 6.000'e çıkmıştır. Özellikle tekstil ve halıcılık gibi alanlarda kadın işçilere yönelik artan talebin nedeni, savaş koşulları ve azalan erkek emek arzına bağlanabilmektedir. Ancak bu artışın sektörlere göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Örneğin, Nazilli Basma Fabrikası ve Bakırköy Bez Fabrikası'nda kadın ve erkek işçi sayıları birbirine yakınken, Çimento Sanayii Müessesesi gibi bazı müesseselerde kadın istihdamı düşük seviyelerde kalmıştır. KİT'lerin faaliyet alanlarına bağlı olarak, kadın işçi oranları da değişkenlik göstermektedir. KİT'ler kadın emeği açısından sadece nicel boyutlarıyla değil, aynı zamanda sundukları ekonomik ve sosyal avantajlar nedeniyle de oldukça önemlidir. Bu kuruluşlarda çalışan kadınlar, daha yüksek ücretler ve geniş sosyal olanaklar elde ederek, özel sektördeki kadınlara kıyasla daha iyi çalışma ve yaşam koşullarına sahip olmuşlardır. KİT'ler, kadın işçilere eğitim, kültürel etkinlikler ve diğer sosyal fırsatlar sunmuş, hatta bazı müesseselerde barınma imkânları sağlamıştır. Ancak bu olanakların genel olarak yeterli düzeyde olduğunu söylemek zordur, çünkü bazı müesseselerde zaman içerisinde sınırlı bir şekilde gelişmiştir. Bununla birlikte, kamu kesimindeki bu

olanakların, özel sektörle kıyaslandığında oldukça iyileştirici olduğu gözlemlenmiştir (Makal, 2015: 48-51).

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası, pek çok özelliğinin yanı sıra modern bir işçi sınıfının oluşumunda başarılı örneklerden birisidir. Bu özelliği dolayısıyla kadınların, modern işçi sınıfının bir unsuru olarak şekillenmesinde fabrikanın önemli bir katkısı olmuştur. Kırsal üretimin yerine fabrika üretimine dayalı yeni bir toplumsal gelişimi, toprağa dayalı üretimin temel aktörü olan ailede önemli dönüşümleri meydana getirmiştir (Sancar, 2022: 29). Toprağa dayalı üretimin hanesi ile fabrikada işçi olan aile, birbirinden farklı toplumsal cinsiyet ilişkilerine dayanmaktadır. Üretim faaliyetleri haneden ayrılınca, kadınların aile içerisindeki konumunda dönüşümler yaşanmaya başlamaktadır (Sancar, 2022: 29). Nazilli Basma Fabrikası da bu anlamda kadınların modern işçi sınıfı oluşumu ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin dönüşümünde temel bir rol oynamıştır.

Tablo 2. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası Kadın İşçi İstatistikleri, (1941-1950)

Yıllar	Kadın İşçi Sayısı	Tüm İşçilere Oranı (%)	Medeni Durumları			Eğitim Durumları		
			Bekâr	Evli	Eşi Ölmüş	Okuma Yazma Bilmeyen	İlkokul	Ortaokul
1941	799	44,0	368	347	84	476	323	-
1942	1027	51,6	576	349	102	539	488	-
1943	1137	59,0	686	359	94	579	558	-
1944	1128	56,4	701	326	101	594	534	-
1945	1029	45,0	590	344	95	548	481	-
1946	856	46,8	465	286	105	482	374	-
1947	743	42,0	374	286	83	394	349	-
1948	739	42,6	362	282	95	367	370	2
1949	909	44,4	452	374	83	472	436	1
1950	955	42,7	463	387	109	482	471	2

Kaynak: Meydan, 2023: 267; Başkaya ve Özdemir, 2023: 120.

Tablo 2'ye göre Nazilli Basma Fabrikası'nda, 1941-1950 döneminde kadın işçi sayısı ve oranları belli dönemlerde önemli ölçüde farklılık göstermiştir. Bu farklılıkta, İkinci Dünya Savaşı ve ekonomik krizlerin etkisi, sanayileşme süreci, göç hareketleri ve kadınların sosyal statüsündeki değişimlerin etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kadın işçilerin medeni durumlarına bakıldığında, bekâr kadınların evli ve eşi ölmüş kadınlara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu

durum, evli ve eşi ölmüş kadınların ailevi sorumlulukları nedeniyle fabrika işine uyum sağlamakta zorlanmaları yani patriarkaya hapsedilmeleri veya toplumsal baskılar sebebiyle çalışmaktan vazgeçmeleriyle açıklanabilir. Kadın işçilerin eğitim durumları incelendiğinde, okuma yazma bilmeyen kadınların sayısının ilkökul mezunlarından daha fazla olduğu, ortaokul mezunu kadın işçi sayısının ise oldukça düşük olduğu görülmektedir. Kadınların erkeklere göre dezavantajlı konumları, patriarkal aile ve toplumsal sistemin varlığı, dönemin eğitim sisteminin yetersizliği, kız çocuklarının eğitime erişimindeki engeller ve istihdam alanlarındaki cinsiyet ayrımcılığı gibi faktörlere bağlanabilmektedir. Ancak kadın işçilerin tüm işçilere oranı incelendiğinde, aradaki farkın çok olmadığı, hatta İkinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle 1942, 1943 ve 1944 yıllarında tüm işçiler içerisinde kadınların oranının daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Bu verileriyle Nazilli Basma Fabrikası toplumsal cinsiyet kapsamında ele alındığında, diğer KİT'lerden farklı bir yapıda olduğu ve işkolunun niteliği itibarıyla kadın işçi oranlarının diğer KİT'lere kıyasla oldukça fazla olduğu görülmektedir.

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen arşiv araştırması ve personel kayıtlarında karşımıza kadın emeği açısından çıkan bir başka önemli unsur da istihdamda cinsiyete dayalı iş bölümüdür. Kadın istihdamının hayli yüksek olduğu bir gerçektir, ancak “kadın işi” ve “erkek işi” ayrımı Nazilli Basma Fabrikası'nda da kendisini göstermektedir. Buna göre kol-kas gücü gerektiren bölümler, makine ve teçhizat bakım ve onarımı, altyapı bölümleri, lojistik vb. alanlarda tamamen erkek işçiler istihdam edilmiştir (Sümerbank Holding A.Ş., 1966-1988; 1989; 1999; 2000; 2001). Nazilli Basma Fabrikası'nda kadın işçiler iplik, dokuma, yemek dağıtım, ofisler ve revir gibi farklı birimlerde çalışmıştır (Meydan, 2023: 268). Bu bağlamda kadın işçilerin çalıştığı birimler incelendiğinde, istihdamda cinsiyete dayalı iş bölümünün ne kadar yerleşik olduğu görülebilmektedir. Kadınların Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nda çoğunlukla istihdam edildiği alanlar “kadın işi” olarak nitelenen sınırlar dahilinde gerçekleşmiştir. Özellikle revirlerde çalışan işçiler baz alındığında, bakımdan sorumlu kişi olarak kadının görülmesi günümüzle oldukça benzer bir tercihi ortaya koymaktadır.

Toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü, kadınların sıklıkla kendilerine uygun olarak algılanan belirli istihdam birim ve alanlarında yoğunlaşmalarına neden olmakta, bu da işgücü piyasasındaki cinsiyetçi dinamikleri güçlendirmektedir. Sonucunda kadınlar, ücret eşitsizliği gibi pek çok ayrımcılıkla karşı karşıya kalmaktadır (Milkman, 1982: 341; Lillydahl, 1986: 308-310; Dedeoğlu, 2000: 148; Koray, 2012: 266-267; Gönc, 2017: 13).⁸

⁸ Cinsiyete dayalı iş bölümü, cinsiyet ayrımcılığını yasaklayan normların varlığına rağmen, özellikle patriarkal toplumlarda hâlâ doğal bir yapı olarak kabul edilmektedir. Bu ayrımcılık, günlük yaşamın bir parçası olarak devam etmekte ve genellikle işlerin cinsiyete göre ayrılmasının fiziksel farklılıklara dayandırıldığı bir zeminde gerçekleşmektedir. Ancak yapılan birçok araştırma, özellikle işgücü piyasasında iş bölümünün aslında fiziksel

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nda, çalışma saatleri ve performans açısından kadınlarla erkekler arasında belirgin bir fark bulunmamaktadır. Bekâr kadın işçilerin sayısı, genel olarak evli kadın işçilerden biraz daha fazla olmuştur. 1940'lı yıllarda fabrikadaki kadın işçilerin çoğunluğunun okuma yazma bilmemesi, diğerlerinin ise büyük bir kısmının ilkökul mezunu olması dikkat çekicidir. Fabrika çeşitli eğitim kursları, sosyal-kültürel etkinlikler ve desteklerle kadın çalışanlarını eğitmiş, bilgilendirmiş ve modernleştirmeye çalışmıştır. Tüm Sümerbank fabrikalarında olduğu gibi Nazilli Basma Fabrikası'nda da kadın işçilere hamilelik ve doğum süreçlerinde çeşitli yardımlar sağlanmış, gerekli izinler verilmiş, çocuklu kadın işçilere emzirme saatleri ve ücretsiz kreş imkânı sunulmuştur (Meydan, 2023: 268). Bu bağlamda başta Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası olmak üzere, fabrikalarda kadın emeğine oldukça önem verildiği ifade edilebilmektedir. Fabrikalarda kadın ve erkeğin eşit koşullarda çalışabilmeleri konusunda Nazilli Basma Fabrikası buna oldukça güzel bir örnektir. İşçi bulma ve devamlı işçi kadrosunun oluşturulmasında, fabrikada örnek bir uygulama bulunduğu ifade edilmektedir. Fabrikanın ve bağlı sosyal tesislerinin inşaatı devam ederken, fabrika müdürü ve bir fabrika çalışanı, bölgede dokuma bilen işçi bulmak adına ziyaretler gerçekleştirmiştir (Dilek, 2021: 23). Sözlü tarih çalışmaları da fabrikada çalışan kadın işçilerin, genel olarak iyi çalışma koşullarına sahip olduğunu doğrulamaktadır. Revir, vazife evleri, kreş, okul, balo ve tiyatro salonu gibi fabrikaya sosyal kimliğini kazandıran olanaklar, kadınların sosyo-ekonomik konumlarını güçlendirmede oldukça başarı sağlamıştır. Yapılan görüşmelerdeki kadınların tümü, gözleri yaşlı bir şekilde toplumda o zamanlar ne kadar güçlü bir konumda olduklarını ve hayatlarında ilk defa erkeklerin egemenliğinden çıkarak özgür hissettiklerini ifade etmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden sözlü tarih çalışması tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada niteliksel yöntemin tercih edilme nedeni, ele alınan konunun yorumlanmasını olanaklı hale getirmesidir. Veri oluşturma tekniği olarak yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşme, bireyin içinde yaşadığı toplumsal gerçekliğin bir parçası olarak deneyimlerini anlamak ve görünür kılmak açısından oldukça önem arz etmektedir (Kümbetoğlu, 2020: 17-47).

Sözlü tarih, geçmişin yaşayan tanıklarının anılarını kullanarak toplumsal, siyasi ve ekonomik tarihleri anlama ve yeniden inşa etme disiplini. Bu metodoloji, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nde başlamış ve daha sonra İngiltere ve Avrupa'da da benimsenmiştir. Türkiye'de son 15 yılda gelişen sözlü tarih araştırmaları, toplumsal tarih alanında demokratik bir

özelliklere değil, cinsiyete dayalı olduğunu ortaya koymaktadır (Vezina ve Courville, 1992: 97-98).

perspektif sunarak, özellikle dezavantajlı grupların tarihine odaklanmıştır. Sözlü tarih, belgelerin ulaşamayacağı detaylı bilgileri elde etmeye ve bireylerin yaşam deneyimlerini tarih yazımında vurgulamaya olanak tanımaktadır. Sözlü tarih çalışmaları, belge temelli tarihçiliği zenginleştirmekte ve farklı toplumsal grupların tanıklıklarından yola çıkarak tarihsel bilgi üretmektedir. Bu yöntem, tarihi daha insani bir boyutta sunmakta ve geçmişi daha ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkarmaktadır (Tarih Vakfı, 2024).

Çalışmaya başlandığında öncelikle Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'na gidilmiştir. Fabrika şu an Aydın Adnan Menderes Üniversitesi'ne bağlıdır ve aktif olarak meslek yüksekokulu olarak kullanılmaktadır. Fabrikanın yıllık faaliyet raporları, personel kayıtları, özel arşivler, toplu iş sözleşmeleri, fotoğraflar ile arşiv odası ve müzede bulunan çeşitli belgeler gibi birçok dokümana ulaşım ve kullanım için öncelikle üniversiteden izin alınmıştır. İzin alındıktan sonra birçok kez fabrika yeniden ziyaret edilip gezilmiş ve özellikle arşiv bölümünde oldukça fazla zaman geçirilmiştir. Sümerbank yıllık raporları, ilk basımdan son basıma kadar tek tek taranmıştır. Halihazırda müze kısmında bulunan personel kayıt defteri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Sözlü tarih çalışmasının yapılma gereği de fabrika gezileri ve tozlu arşivlerin kurcalanması sonucunda doğmuştur. Son jenerasyon olarak adlandırılacak Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'ndan emekli olan kadın çalışanlara ulaşım anlamında da Nazilli Sümerbanklılar Derneği ve üniversite personelinin oldukça fazla katkısı olmuştur. Kalan görüşmecilere ulaşım kartopu tekniği kullanılmıştır. Personel kayıtları, yıllık raporlar, müze arşivleri, toplu iş sözleşmeleri, dergiler vb. dokümanların yanı sıra oldukça fazla fotoğraf ve hatta fabrikanın kreşinde çocuklar tarafından çizilen resimlere de ulaşılmıştır. Kısaca arşiv odasındaki ve müzede bulunan bütün belgeler, fotoğraflar, araç-gereçler, mobilyalar vb. her şey detaylı bir şekilde taranmış, incelenmiş ve üzerinde çalışılmıştır. Tozlu tarih arşivlerinden çıkan sonuç, üzerine oldukça fazla yazılmış olan bir sosyal fabrikanın hiç çalışılmamış bir alanında, kendilerini son jenerasyon olarak adlandıran emekçi kadınlarla sözlü tarih çalışmasının yapılması gereği olmuştur.

Yapılan derinlemesine görüşmeler için Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'na başvurularak, 31906847/050.04.04-10 sayılı, 12/28 nolu kararı itibarıyla 25/03/2024 tarihinde Etik Kurul Onayı alınmıştır. Araştırmacının analiz birimini Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası'nda çalışmış ve yaşamış kadın işçi ve memurlar oluşturmaktadır. Katılımcılara erişimde kartopu tekniği kullanılmıştır. Görüşmelere başlanmadan önce çalışma kapsamında ilgili kişilere araştırmayla ilgili detaylı bilgi ve güvence verilmiş, yarı yapılandırılmış görüşme formu katılımcılara sunulmuştur. Katılımcıların izinleri doğrultusunda görüşmelerde ses kayıt cihazı kullanılmış ve görüşleri birebir aktarılmıştır. Görüşmeler sonucunda toplam 463 dakika süren ses kayıtları, MS Word programı ile yazıya aktarılmış ve toplam 147 sayfalık yazılı doküman elde edilmiştir.

Sınırlılıklar

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası 9 Ekim 1937'de açılmış ve 2002 yılında kapanmıştır. Altmış beş yıllık bir emek tarihi söz konusu olduğunda, özellikle kadın işçiler açısından günümüzde bahsi geçen fabrikada çalışmış olan ve hâlâ yaşayan kişilere ulaşmak zor olmuştur. Görüşme yapılan, sağlıklı ve bakıma muhtaç olmadan hayatına devam eden emekli kadınlar, fabrikanın son 20-25 yılına tanık olmuşlardır. Ancak bu tarihten önceki bilgiler, her bir kadının mutlaka aileden Sümerbanklı olması dolayısıyla yine de elde edilebilmiştir. Fabrikanın özelleştirilmesi ve kapatılması dönemlerinde emeklilik hakkı kazanamamış kişiler, diğer şehirlerdeki Sümerbank fabrikalarına gönderilmiş, yani göç etmişlerdir. Nazilli'de kalanlar ise çoğunlukla hali hazırda ilçede ikamet edenler ve fabrikanın kapatılacağı söylemleri başladığında hak kazanımlarından dolayı fabrikadan emekli olan kadınlardır.

Bulgular

Öncelikle görüşmecilerin demografik bilgileri hakkında bilgi vermek amacıyla aşağıdaki tablo hazırlanmıştır. Görüşmeler, Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'ndan emekli olan dokuz memur emeklisi, altı işçi emeklisi olmak üzere toplam 15 kadınla yapılmıştır. Görüşmelerde katılımcılara sorulan sorular genel olarak fabrikadaki cinsiyet etkeninin değerlendirilmesi, sosyal bir fabrikanın kadın emeğine etkisi ve devletin işçisi olarak çalışma deneyimlerinin gözlenmesi üzerine gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler, alt başlıklar halinde ele alınmıştır.

Tablo 3. Görüşmecilere İlişkin Demografik Bilgiler

Görüşülen Kişi	İkamet Yeri	Yaş	Eğitim Düzeyi	İstihdam Durumu	Medeni Durumu	Fabrikada Çalışma Yılı
K1	Nazilli/AYDIN	69	Lise	Memur emeklisi	Evli	22
K2	Nazilli/AYDIN	63	İlkokul	İşçi emeklisi	Evli	16
K3	Nazilli/AYDIN	70	Üniversite (4 yıllık)	Memur emeklisi	Eşi ölmüş	25
K4	Nazilli/AYDIN	68	Üniversite (2 yıllık)	Memur emeklisi	Evli	20
K5	Nazilli/AYDIN	65	Üniversite (4 yıllık)	Memur emeklisi	Evli	20
K6	Nazilli/AYDIN	68	Lise	İşçi emeklisi	Evli	20
K7	Nazilli/AYDIN	62	Lise	İşçi emeklisi	Evli	20
K8	Nazilli/AYDIN	64	Üniversite (2 yıllık)	Memur emeklisi	Evli	16
K9	Nazilli/AYDIN	58	Üniversite (4 yıllık)	Memur emeklisi	Evli	15
K10	Nazilli/AYDIN	63	Üniversite (4 yıllık)	Memur emeklisi	Evli	20
K11	Nazilli/AYDIN	67	Üniversite (4 yıllık)	Memur emeklisi	Evli	20
K12	Nazilli/AYDIN	71	İlkokul terk	İşçi emeklisi	Evli	20
K13	Nazilli/AYDIN	71	Üniversite (2 yıllık)	Memur emeklisi	Boşanmış	24
K14	Nazilli/AYDIN	71	İlkokul	İşçi emeklisi	Evli	18
K15	Nazilli/AYDIN	58	Lise	İşçi emeklisi	Evli	15

"Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nda Çalışmak: Ayrıcalıktır"

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nda çalışmış ve oradan emekli olan kadınların hangi pozisyonda istihdam edildiği, kaç yıl çalıştığı, çalışma koşulları, sendikalaşma

deneyim ve algıları ile Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın onlara neyi hissettirdiği sorulmuştur. Görüşme yapılan kadınların çoğu kendisini babadan-aileden Sümerbanklı olarak nitelendirmektedir. Gerçekten de Nazilli'de kimle karşılaşırsanız mutlaka babası, annesi, dayısı, amcası vb. fabrikada çalışmıştır ve bunu bütün katılımcılar dile getirmişlerdir. Sümerbanklı olmak bir ayrıcalıktır ifadesi ise görüşmecilerin tamamı tarafından dile getirilmiştir. Bu bağlamda Sümerbank denince akla gelen ilk beş ifade çoğunlukla şunlardır: Atatürk, mutluluk, ekmek kapısı, ayrıcalık, dostluk/arkadaşlık, aile, güven, kreş, sosyal faaliyetler, işçiler ve Gıdı Gıdı Treni.

Görüşmelerden elde edilen bulguların çoğu birbiriyle oldukça benzerdir. Çalışma koşulları kapsamında istihdam edilen pozisyonlara göre farklılık vardır ve bu fark genel olarak memurlar ve işçiler arasında belirginleşmektedir. İşçiler akort ücret sistemine göre çalışmışlardır ve bu bağlamda makinelerin hiç durmaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Aynı zamanda fabrikada başlangıçta üç vardiya olduğu, daha sonra ikiye indiği ifade edilmiştir. Akort sisteme göre çalışan işçilerin, uzun bir süre memurlardan daha fazla gelir elde etmesi çalışmada öne çıkan bulgulardan bir tanesidir. Ancak burada belirtilmesi gereken nokta, işçi veya memur olsun bütün kadın görüşmeciler, aralarında hiçbir zaman işçi-memur ayrımının olmadığını ve bunun hissettirilmediğini dile getirmiştir. Bu bağlamda çalışma koşulları kapsamında net bir işçi-memur ayrımının daha çok ücretler ve sendikalaşma üzerinden gerçekleştiği ifade edilebilir. Çalışma koşulları bağlamındaki ayrım daha çok istihdam edilen pozisyon dolayısıyla meydana gelmektedir, ancak bunda da sınırları net bir şekilde çizilebilecek ve sosyal sorun olarak nitelendirilebilecek bir fark, görüşmeciler tarafından ifade edilmemiştir.

İplik dairesinde çalışmış olan kadın işçi K2, çalışma koşullarını ve anılarını şu şekilde ifade etmiştir:

“Yeri geliyordu zorluğu oluyodu. Ama yani çalışıyoduk. Zorluydu, çünkü tozlu bir işti. Pamuk tozu çoktu yani. Ortam çok güzeldi ama, arkadaşlarla ortamımız çok güzeldi. Onun için severek çalışıyoduk. Zaten Nazillimizde başka değer yoktu. Allah razı olsun Sümerbank'ı bize kuranlara. Hâlâ eşimle ekmeğini yiyoruz... Aylıklarımız, ikramiyelerimiz çok iyiydi. Senede mesela dört sefer ikramiye verilirdi. Keşke fabrika kapatılmasaydı da gençlerimiz de faydalansaydı, başka memleketlere gitmeselerdi... 3-11, 11-7 ve 7-3 olarak üç vardiyalı çalışıyoduk. Özelleştirilme söylemleri başladığında 3-11 kalktı, sadece gececi ve gündüzcü olarak devam edildi. Tabi gece zor oluyodu. Sabah gidiyosun gece geliyosun geri. Öğlene kadar uyuman lazım uyuyabilirsen, akşam rahat çalışmak için. Uyuyamazsan o kadar gürültücü olan makinaların arasında bile uykun geliyor ister istemez. Ama tabi Sümerbanklı olmanın ayrıcalığı ve gençliğin verdiği şeyle masal gibi geldi geçti...” (K2, işçi emeklisi).

Sümerbanklı olmak ayrıcalıktır ifadesini örneklerle anlatan bir diğer katılımcı, bütün sahip olduklarını Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'na borçlu olduğunu ifade etmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde fabrikanın sosyal kimliğine detaylı yer verilmeden önce, K13'ün mezar taşına Sümerbank'tan emekli yazılması isteğinin nedenlerine ayrıcalık başlığı altında yer vermek gerekmektedir. K13 lojmanlarda doğup büyümüş, çocukluğu fabrikada geçmiş, evlenmiş, boşanmış, yine fabrikada çalışıp lojmanlarda yaşayarak fabrikanın kreşinde çocuklarını büyütmüş biri olarak şunları dile getirmiştir:

“...Film gösterimlerine de çok gittik, çok cüzi paralardı. Deliler gibi koştur koştur matineye giderdik. Türkiye 80'li yıllarda renkli televizyonla tanışmışken ben çocukluğumda, o büyük ekranlarda Mickey Mouse'ları, Amerikan çizgi filmlerini falan izliyordum. O kadar mutluyum. Mesela hiç unutmuyorum çocukluğumda Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası getirilmişti, Türkiye güzeli getirilmişti fabrikaya. Öyle güzel gösteriler olurdu ki... Paran yoksa cebinde hiç önemli değil, yazdırarak her ihtiyacını alabilirdin. Aylığımızdan kesilirdi. Yazın Kuşadası'na tatile giderdik kampa yazılarak. Her sene ben çocuklarımla kampa gittim ve bu benim kışın aylığımdan kesilirdi, yazın tatil zamanı değil. Biz Sümerbank kuşağı olarak Türkiye standartlarının çok üzerinde bir yaşam sürdürdük. Çok minnettar ve müteşekkirim. Sümerbank benim her şeyim, canım, ciğerim, hayatım. Hangi ortama girsem her zaman farkımızı belli ediyoduk. Çocuklarıma level atlattım, her şeyimi tek başıma kadın olarak aldım, yaptım ve başardım. Hepsi Sümerbank sayesinde, onun sayesinde çok mutlu ve huzurlu bir emeklilik yaşıyorum. Keşke mezar taşına Sümerbank'tan emekli yazılsa...” (K13, memur emeklisi).

Bütün görüşmelerden çalışma hayatlarına dair elde edilen bilgiler birbiriyle oldukça benzerdir. İşçi veya memur olsun bütün kadın çalışanlar, Sümerbank'ta çalışmış oldukları için kendilerini ayrıcalıklı ve mutlu olarak nitelendirmektedir. Çalışma koşulları kapsamında ise bütün görüşmeye katılanlar, elbette işin gereği bazı zorlukların yaşanabileceğini, ancak Sümerbank'ta çalışmanın ve oradaki dostluklarının etkisiyle fabrikaya her zaman koşarak gittiklerini dile getirmişlerdir. Fabrikanın sosyal imkânlarına hemen hemen bütün sorularda değinmeleri, fabrikada neden mutlu bir şekilde çalışıp yaşadıklarını ve kendilerini ayrıcalıklı hissettiklerini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma koşullarının kötü olduğuna değil, zorluklarının olmasının yanında çok keyifli olduğuna vurgu yapılmıştır. Genel olarak zorluğun yaşandığı nokta üretimin hiç durmamasıdır: Koştur koştur geçen bir hayat anlatılmaktadır. Bu hayatın içerisinde sadece üretimin durmaması değil, anne ve eş rolü oldukça temeldedir. Bu konuya ve sosyal bir fabrikada çalışmanın onlar için ayrıcalığına çalışmanın devamında detaylıca değinilmiştir.

Fabrikanın Sendikalı İşçisi Olmak ve Yüksek Ücret Düzeyleri

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası açısından sendikanın önemine değinmeden önce, dönemin sendikal yapısına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Işıklı'ya göre (1990: 307-310) Türkiye'de sendikacılık, yarı sömürge ve yarı feodal koşullar içerisinde doğmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilk yılları, gelişmemiş sanayinin yanı sıra çoğunlukla kendi hesabına çalışan ücretsiz aile işçilerine dayanan bir tarım ekonomisi hâkimdir. Türkiye'de Batı'daki gibi bir Sanayi Devrimi gerçekleşmediği ve sanayileşme süreci KİT'lerle sınırlı kaldığı için güçlü bir işçi sınıfının oluşumundan ve örgütlenmeden bahsedilememektedir. Uzun yıllar boyunca sendikalaşma ya yasaklanmış ya da devlet eliyle sınırlı bir şekilde kanunen tanınmıştır (Işıklı, 1990: 307-310)⁹. 1960'lı yıllara kadar sendikalaşma hareket ve haklarında belli başlı olumlu gelişmeler olmasına rağmen önemli bir ivme kazanmamıştır. Buna örnek olarak grev hakkı ifade edilebilmektedir. Eski Demokrat Parti liderlerinden Fuat Köprülü grev hakkıyla ilgili şu sözleri ifade etmiştir “...ve bu bakı tanınmadıkça orada demokratik manada sendika ve hürriyetin mevcut olduğu asla iddia edilemez”. Bu bağlamda grev hakkı tanınmadıkça demokrasiden söz edilemez ve işçiler ancak 1961 Anayasası ile bu hakka sahip olabilmıştır (Işıklı, 1990: 319).

12 Eylül darbesiyle birlikte pek çok alanda olduğu gibi sendikacılık hareketlerinde de gerileme yaşanmıştır. 1961 Anayasası'nın sağladığı haklar önemli ölçüde kısıtlanmış ve 1982 Anayasası ile 1983 yılında kabul edilen 2821 sayılı Sendikalar Yasası ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası ile birlikte otoriter bir emek rejimi oluşturulmuştur. 24 Ocak Kararlarıyla birlikte işçi hareketlerinin temelinde, KİT'ler içerisinde yapılanarak var olan ve temel özelliğini devletin işçisi olma yoluyla ortaya koyan yeni bir yol ayrımına gidilmiştir (Çelik,

⁹ KİT'ler aracılığıyla hızlanan sanayileşme ve işçi istihdamı, modern anlamda işçi sınıfının büyümesine katkıda bulunmuştur. KİT'lerin büyük ölçekli yapısı, sendikal faaliyetler için uygun koşullar sunmuş olsa da 1925 Takrir-i Sükûn Kanunu ve 1938 Cemiyetler Kanunu, sendikal faaliyetleri 1920'lerin ortalarından 1946 yılına kadar yasaklamıştır. Türkiye'de çok partili yaşama geçmeyi mümkün kılan 1946 tarihli Cemiyetler Kanunu değişikliği ile birlikte sendikaların kurulması olanaklı hale gelmiş, sendikal faaliyetlerin önündeki yasal engeller kaldırılmıştır. Ancak bu kısa süreli sendika özgürlüğü dönemi, 1946'nın sonunda sendikaların çoğunun kapatılmasıyla sona ermiştir. 1947'de çıkarılan 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları Kanunu ile sendikaların faaliyetleri yasal bir çerçeveye oturtulmuştur. Ancak bu yasa, sendikaların siyaset yapmasını yasaklamış, sendikal faaliyetleri devlet kontrolüne tabi tutmuş ve sınırlı bir sendikal hareketin gelişmesine yol açmıştır. Özellikle işçi sınıfının sosyalist partilerle olan ilişkisi kesilmeye çalışılmıştır. Sendikalara toplu iş sözleşmesi yapma yetkisi verilmiş olsa da grev yasağı nedeniyle bu yetki pratikte işlevsiz kalmıştır. Sonuç olarak, 1947'den itibaren Türkiye'de sendikal hareket, devletin vesayeti altında gelişmiş ve sınırlı bir etkiye sahip olmuştur. Grev hakkının yasak olduğu bu dönemde, sendikalar devletin kontrolünde faaliyet göstermiş, sosyalist akımlardan uzak tutulmaya çalışılmıştır. Özellikle KİT'lerde örgütlenen sendikalar, hükümetle işbirliği içinde, sınıf mücadelesi yerine ekonomik kalkınmaya katkı sağlamayı hedefleyen bir yapıya evrilmiştir (Turgay ve Çelik, 2022: 933-937).

2023: 647). Bu bağlamda işçi hareketlerinin doğuşunda KİT'lerin de olumlu bir etkisi olmuştur. Devletin sanayi girişimleri bir bakıma sendikacılığın çıkış noktası olarak görülmüştür ve uzun dönemde Türk sendikacılığını, KİT sendikacılığı biçiminde yapılandıran önemli bir faktör haline gelmiştir.

Türkiye'de 1985-1995 yılları arasında yaşanan sınıf mücadelesi, kamu kesiminde çalışan memur ve sözleşmeli personeli önemli ölçüde etkilemiştir. Ancak sendikalaşma hakkının kullanılamaması ve iyileştirmelerin sınırlı olması, bu sürecin zorluğunu ortaya koymaktadır. Kamu işçileri 1988 SEKA Grevi, 1989 Bahar Eylemleri gibi kitle eylemleriyle kazanımlar elde etmiştir, ancak memurların durumu aynı ölçüde iyileştirilememiştir¹⁰. 12 Eylül sonrasında işçiler, Türk-İş'e bağlı sendikalarda örgütlenmişken, memurlar sendikasızdı ve aylık gelirleri sendikalı işçilerden daha yüksek seviyelerdeydi (Koç ve Koç, 2009: 27-30). Ancak 1991'e gelindiğinde, kamu işçilerinin ücretleri memurların iki katına çıkmıştır. Bu başarı,

¹⁰ Türkiye'de memurların sendikalaşma süreci, işçilerinkinden önemli farklılıklar göstermektedir. Memurlar, işçilerden daha geç sendikal haklara kavuşmuşlardır. İşçilerin sendikal hakları 1946 yılında düzenlenmeye başlarken, memurların sendikal hakları ilk kez 1965 yılında kabul edilen 624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanunu ile düzenlenmiştir. 624 sayılı Kanun, memurların örgütlenme hakkını düzenleyen ilk kanun olarak önemli bir dönüm noktasıdır. Ancak bu kanun, memur sendikalarına toplu pazarlık ve grev gibi sendikal faaliyetlerin en temel araçlarını tanımadığı için, sendikaların etkin bir baskı gücü olmasını engellemiş ve gerçek anlamda sendikal işlevlerini yerine getiremeyen bir yapı ortaya çıkarmıştır. İşçiler, 1963 yılında yürürlüğe giren 274 sayılı Sendikalar Kanunu ile birlikte toplu pazarlık ve grev hakkına sahip olurken, memurların toplu pazarlık hakkı ancak 2012 yılında yasal düzenlemeye kavuşmuştur. 2012 yılında kabul edilen 6289 sayılı Kanun ile 4688 sayılı Kanunun birçok maddesinde değişiklik yapıp, Kanunun adı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu olarak değiştirilmiştir. Bahsi geçen Kanun ile gelen en önemli değişiklik, memur sendikalarına toplu sözleşme hakkının tanınması ve uyuşmazlık durumunda zorunlu tahkim mekanizması olan Kamu Görevlileri Hakem Kurulu vasıtasıyla uyuşmazlığın çözümlenmesidir. Ancak memurlar hâlâ grev hakkından yoksundur. Memur sendikalarının örgütlenme süreci de işçilerden farklı bir dinamik izlemiştir. Türkiye'de işçi sendikacılığından farklı olarak, memurlar 1980'lerden itibaren tabandan başlattıkları hareketlerle sendikal haklarını kazanmışlardır. Ancak bu süreçte, önce yasal düzenlemelerin yapılması gerektiği yönündeki mevzuatçı yaklaşım sürekli bir engel olarak karşılına çıkmıştır. Bu nedenle, memurların sendikal haklarına dair tartışmalar genellikle hukuki düzenlemeler üzerine odaklanmaktadır. Türkiye'de memur sendikacılığı, yerleşik mevzuatçı yaklaşım ve sendikaların siyasetle olan ilişkisi nedeniyle, daha çok hukuki ve siyasi boyutlarıyla öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, memur sendikaları genellikle belirli siyasi partilerin etkisi altında algılanmakta ve siyasal rekabet nedeniyle birçok sendika, asli görevlerini yerine getirmekte zorlanmaktadır. Memur sendikalarının, işçi sendikalarına kıyasla daha sınırlı haklara sahip olması, sendikal faaliyetlerinin siyaset tarafından şekillendirilmesine neden olmuş, bu da sendikaların bağımsız hareket etme kapasitesini kısıtlamıştır. Özellikle grev hakkının olmaması, memur sendikalarının toplu pazarlık sürecinde ellerini zayıflatmakta ve bu hak eksikliği, sendikaların mücadele gücünü sınırlamaktadır (Uçkan Hekimler, 2017: 217-226).

çeşitli grevler ve eylemlerle mümkün olmuş, ancak memurlar arasında aynı birleşmeyi sağlamak ve sınıf bilincini geliştirmenin zor olduğu ifade edilmiştir. Bunun nedeni, memurların eğitim seviyelerinin yüksek ve iş güvencelerinin sağlam olmasıdır. Ayrıca memurların sendikalaşma sürecine katılımı, daha düşük pozisyonlardaki işçilere duyulan tepkilerle sınırlı kalmıştır. Sosyalist-komünist örgütlenmeler memur sendikacılığının öncüsü olmuş, ancak bu süreçteki bölünmeler ve Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan zayıflıklar, kamu çalışanları sendikalarının güçsüzlüğüne neden olmuştur (Koç ve Koç, 2009: 27-30).

Çalışma kapsamında görüşme yapılan emekli kadın işçilerin tamamı, istihdam edildikleri dönem boyunca sendikalı olarak çalışmıştır. Hem memur emeklisi hem de işçi emeklisi kadınlarla yapılan görüşmelerde, memur emeklisi bir katılımcı hariç hepsi, sendikalaşmanın işçiler açısından oldukça avantajlı olduğuna dikkat çekmiştir. Sendikanın işçilere sağladığı en önemli yarar olarak ise toplu pazarlıklar sonucu yüksek ücretlerin belirlenmesi olduğu ifade edilmiştir. Memur emeklisi kadınlarla yapılan görüşmelerde, işçilerin sendikalı olduğu için kendilerinden daha fazla ücret elde ettiği, yüksek ücretlerin yanı sıra ek aynı yardımların gerçekleştirildiği ve herhangi bir sorunda bütün işçilerin sendikalara başvurarak sorunlarına oldukça hızlı çözümler bulabildiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda sendikanın işçiler açısından oldukça önemli bir dayanışma rolü üstlendiği ve fabrika üzerinde baskı gücü oluşturabildiği gözlemlenmiştir. Görüşmelerin devamında bütün işçi emeklisi kadınlar, birbirlerine sürekli yardım ettiklerini, akort sistemle çalıştıkları için makinenin durmadan çalıştığını ve birbirlerini dinlendirdiklerini ifade etmişlerdir.

K15 sendikaya vurgu yaparak fabrikadaki bir gününü şu şekilde anlatmıştır:

“Bak şimdi yine o günlere gittim, boğazım düğümlendi... Biz oranın işçisi olmaktan gurur duyuyoruz. Akort sistemi çalıştığımız için tabii iş çok oluyodu ama ona göre karşılığını fazlasıyla alıyosun. Ben bu basmaların zemininin hazırlandığı bölümde çalışıyodum. 1 gün öncesinden ertesi güne her şeyimi hazırlayıp eve dönerdim. Yedekli çalışırdım yani. Tezgâha oturursun, başlarsın çalışmaya. Ustan gelir iki muhabbet edersin. Ellerimiz donardı, soğuk olurdu çok ama işimizi fazlasıyla yapardık ve de severek yapardık yani... Elimin karasıyla az yemek yemedim ben, elimin yağıyla... Koştur koştur gider yemeğimizi yeriz 15-20 dakikada ve geliriz, öğleden sonra rahat edelim diye. Sonra ertesi güne hazırlanırdık. Yardımlaşırđık hep diğerk çalışanlarla, birbirimizin işini az yapmadık, birbirimizi az dinlendirmedik... Hakkımızı koruyan bir sendikamız vardı ve aylıklarımız çok güzeldi. Her toplu sözleşmede hakkımız korunurdu ve cidden ücretlerimiz çok güzeldi. Mesela eşim öğretmen, o zamanlar eşim mesela 10 lira alıyosa ben 20 lira alıyodum. Çünkü sendika bizi koruyodu...” (K15, işçi emeklisi).

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nda makine mühendisi olarak çalışmış K3 ise çalışma hayatına dair anılarını, sendikalaşmaya yönelik diğer katılımcılardan farklı bir görüşe sahip olarak aşağıdaki şekilde ifade etmiştir. 1976-2001 yılları arasında fabrikada çalışmış olan K3, sendikalaşmayı erken olarak nitelendirmektedir. Özellikle aralarındaki ücret farklarına vurgu yaparak, sendika temsilcileri ve başkanlarının fabrikaya maddi katkılar sunması beklentisini dile getirmiştir. İşçiler açısından sendikalı olmanın oldukça avantajlı olduğunu, ancak devlete daha fazla çalışmanın gerekli olduğunu ifade ederek, sendikanın fabrikaya erken geldiğini savunmuştur. Aynı zamanda toplu sözleşmeler ve sonucunda belirlenen yüksek ücretlerin fabrikaya maddi yük olduğunu ifade etmiş ve sendikasız işçi çalıştırmanın bu sebeple yaygınlaşmaya başladığını dile getirmiştir. Bu bağlamda işten çıkarımlarda da sendikalı olmanın bir faktör olduğunu ileri sürmüştür:

“Ben makine-enerji mühendisi olarak çalışıyordum, bu arada Nazilli Sümerbank tarihinde ilk kadın makine-enerji mühendisiydim... İşe ilk girdiğimde, benden büyük 33 tane sendikalı elemanım vardı... Sendika konusunda nereden baktığına bağlı benim açımdan. İşçiler açısından bakarsan, onlar için çok avantajlı. Ayakkabısı, ceketini, montu, yakacak yardımı gibi pek çok yardım alıyorlardı. Toplu sözleşmelerinin etkisiyle daha rahat bir hayatları vardı. Ama bence biraz erken geldi sendikalaşma. Bu benim şahsi fikrim. Biraz daha devlete çalışmalıydık kendimizden önce. Çünkü bizim çalıştığımız dönemde sendikalı arkadaşlarımız, işçilerimiz bizden daha fazla ücret alıyorlardı. İşçiler, çalışırken ev alabilirken biz emekli olunca alabiliyorduk. Bizim bu son dönemlerimizde yani çok güzel paralar aldılar, Allah sağlıklı yemeyi nasip etsin tabi ki... Sendika başkanları, etrafındakiler, onları destekleyenler falan kazandıklarının bir kısmını fabrikanın yenilenmesine, fabrikaya harcayabiliirdiler. Daha çok devleti desteklememiz gerekiyordu. Daha sonra toplu sözleşmeler yüzünden sendikalı işçi çalıştırmayacağım dendi. Sonra noldu, işçileri işten çıkardılar. Durum bu yani. Bu benim kendi görüşüm ama...” (K3, memur emeklisi).

Sendikalaşma konusunda yukarıda verilen bir katılımcı dışında herkes aynı görüşe sahiptir. Sendikanın varlığının oldukça önemli olduğu, toplu sözleşmelerin ücretlerin belirlenmesinde tamamen işçilerin lehine sonuç verdiği ve hakların savunulmasında yine sendikanın başat rol oynadığı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra en ufak bir sorunda sendikaya başvurulduğu ve sendikanın da bu sorunu ivedilikle fabrikaya gelerek çözdüğü ifade edilmiştir. Bu bağlamda genel olarak örgütlenmenin ve sendikalaşmanın oldukça önemli olup, işçilere çok büyük fayda sağladığı dile getirilip savunulmuştur.

Görüşmelerde kadın çalışanlar açısından fabrikanın öne çıkan en önemli özelliği fabrikanın sosyal kimliğidir. Bu bağlamda bir sonraki alt başlıkta toplumsal cinsiyete dayalı analizler, sosyal fabrika özelliği bağlamında değerlendirilmiştir. Kreş konusu ise bu başlıktan sonra detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bunun nedeni, sosyal fabrikada çalışan ve yaşayan bir kadın ve anne olarak var olabilmenin koşulunun kreş imkânının varlığından geçmesidir.

Sosyal Fabrikada Kadın Olmak

Bu bölümde fabrikada çalışmış kadınların toplumsal cinsiyete dayalı deneyimleri yer almaktadır. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın sosyal fabrika özelliği ile kadın çalışan olmanın birbirinden ayırt edilemediği çalışma kapsamında öne çıkan bulgular arasındadır. Öncelikle bütün katılımcılar, işyerlerini cinsiyetsiz olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda katılımcıların çoğu, kadın oldukları için herhangi bir dışlanma, mobbing, ayrımcılık vb. deneyimlerle karşılaşmadıklarını ifade etmişlerdir. Sadece iki emekli memur kadın, çalışmaya ilk başladıklarında terfi konusunda kadın olmalarından ötürü sıkıntı yaşadıklarını, ancak daha sonra bekledikleri terfiyi aldıklarını dile getirmiştir. Çalışma ortamlarında kadın-erkek fark etmeksizin herkesin birbiriyle etkileşimde olduğu ve birbirini karşı cins olarak değil, kardeş olarak gördüğünü ifade etmişlerdir. Ancak işyerindeki cinsiyetsiz değerlendirmeden sonra, ailede cinsiyete dayalı iş bölümü ve toplumsal yeniden üretim karşımıza çıkmaktadır. Gündelik hayat içerisinde çalışan bir kadın olmanın yanı sıra anne ve eş olmak, yeniden üretim krizini öne çıkarmaktadır.¹¹

Yapılan görüşmelerde de bütün kadınların yeniden üretimden sorumlu olduğu öne çıkmaktadır. K14, işyerini cinsiyetsiz olarak tanımlamanın yanı sıra toplumsal yeniden üretime vurguyu şu şekilde yapmaktadır:

“...Akşam eve gelince de napcan işte kadınsın. Yemek yap, bulaşık ve çamaşır yıka, çocuklarla ilgilen. Ertesi güne hazırlık yine hep. İşten eve gelince her zaman yarını düşünerek temizliğini, çamaşırını, ütünü, yemeğini falan ayarlıyorsun mecburen. Bitmiyo yani sabahtan uyuyana kadar sorumlulukların. Ama her zaman sabah olsa da işe gitsem diyodum, hiç zor gelmedi, çok seviyodum... İşyerinde de arkadaşlarla

¹¹ Toplumsal Yeniden Üretim (TYÜ) kavramı, insanlığın başlangıcından bugüne kadar olan süreçte toplumun üretim ilişkileriyle eş zamanlı olarak var olan bir kavramdır. Bugün TYÜ kavramı, insanların üretim ve yeniden üretim süreçlerini, biyolojik üremeyi de içeren şekilde, kapitalist sistemde bir emekçi olarak ve aynı zamanda bir birey olarak nasıl yaşadıklarını kapsamaktadır. Kadınların TYÜ emeğinden erkeklerin faydalandığı, bu durumun ataerkil ilişkileri güçlendirdiği ve kapitalist üretimin temelini oluşturduğu görüşü öne çıkmaktadır. Kadınlar, çocukların büyütülmesinden eşlerinin ya da partnerlerinin sağlıklı ve enerjik bir şekilde işlerine devam etmelerini sağlayacak ev işlerini yapmaya, aynı zamanda hasta ve yaşlılara özveriyle bakmaya yönelik birçok sorumluluğa tabi kılınmaktadır. Bu görevleri kadınlar, sanki doğalarından bahsedilen bir sorumluluk gibi karşılıksız bir biçimde üstlenmektedir (Yaman, 2020).

çok güzel dostluklarımız, birlik beraberliklerimiz oldu. Bizde bir de kadın-erkek ayrımı yoktu hiç. Hepimiz iş arkadaşıydık, kardeşтик. Cinsiyetsiz bir işyeriydi.” (K14, işçi emeklisi).

Sümerbank'ın hastanesinde doğmuş, lojmanlarında büyümüş, orada çalışırken eşyle tanışmış, fabrikanın balo salonunda evlenip yine lojmanlara yerleşmiş, çocuklarının birini de fabrika lojmanlarında dünyaya getirip büyütmüş ve oradan emekli olmuş olan son basma şefi (aynı zamanda mühendis olarak işe başlamış) K5, çalışan bir anne olarak bir gününü ve yeniden üretim sorumluluğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Sabah kalkıyorum, çocuklarım okula gidecekse okula gönderiyorum, tabi kahvaltılarını hazırlayıp. Ondan sonra işe gidiyorum. Öğlen arası, çocuklar büyüyene kadar, yemek yedirmek için eve geliyordum hani görüyordum işte doyuruyordum onları. Ondan sonra saat beşte işten çıkış, eve geliş. Çarşıda alıncak varsa onları alıp eve gelirdim. Ev hanımı olarak mutfağa gir işte yemek, bulaşık, çamaşır neyse [derin nefes alıyor]. Aslında durmadan çalışarak geçen bir gün ve hayat şimdiki bütün kadınlar gibi... Klasik ev hanımlığı yapıyosun yani çocuklarla uğraşıyosun. Ayrıca ben gece kucagımda bebekle çok gittim işletmeye, renk tuttu mu desen oturdu mu diye. Gece yarıları yani çok gittim işletmeye. Her an, çağırıldıkları an koşturup gidiyordum kucagımda çocuğumla. Üstelik biz cumartesi de çalışıyorduk, ama işimi çok seviyordum...” (K5, memur emeklisi).

Sadece iki katılımcı, kadın oldukları için ilk başta bir ayrımcılık yaşadıklarını ifade etmiştir. İki katılımcı da memur emeklisidir ve eğitim düzeyleri ile meslek tanımları oldukça yüksektir. İkisi de terfi alımında ve ilk işe girişte kadın oldukları için garipsenme, ayrımcılık gibi tavırlara maruz kaldıklarını, daha sonra bekledikleri terfiyi aldıklarını ifade etmiştir:

“İlk işe girdiğimde mühendis olarak, önce bir kadın olarak garipsediler. Babam da çünkü orada çalışıyordu, veznedardı. Onun kızı olarak gördükleri için iş arkadaşı olarak ilk garipsediler. Ama sonra tanıdıkça kabullendiler, hiçbir sorun yaşamadım... İlk başlarda amirlerden çektim bir dört-beş sene. Kadın olduğum için beni ilk şef yapmadılar. Hâlbuki o işi zaten yapıyordum ama şef yapmadılar, biz erkek arıyoruz dediler direk yüzüme. Hâlbuki mesela işletmede erkek mühendis arkadaşlar da vardı ama asla benim kadar koşturmazlardı, yoruluverirlerdi. Ben sürekli işletme içinde dönerdim. En sonunda amirler, birini bulamadık, seni şef yaptık dediler. Ama hep söylerim çalışmaktan hiç yılmadım, dokuz erkeği de cebimden çıkarırım. Ben bu işi yapamam hiç demedim, kazanların tepesine de çıktım. Ben biraz erkek çocuk gibiydim...” (K5, memur emeklisi).

K13 ise fabrikada çalışırken ve lojmanlarda yaşarken kadın olmaktan ötürü herhangi bir dışlanma, ayrımcılık vb. olumsuz deneyimler yaşamadığını dile getirmiştir:

“...Kadın olarak ne orada yaşarken ne de çalışırken asla bir sorun yaşamadım. Evliyken de ayrıyken de memurken de şefken de hiç fark etmez ne ayrımcılık ne başka şey asla yaşamadım. Çok rahattım. Çok da bakımlıydık, şıkır şıkırdık. Gece yaralarına kadar lokalde oturur, sohbet eder, okey oynardık. Asla olumsuz bir şey yaşamadım, çok mutluydum...” (K13, memur emeklisi).

Yapılan görüşmeler Sünerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın sosyal fabrika niteliğini oldukça güçlü biçimde öne çıkarmaktadır. Fabrikanın bütün çalışanlarına sunduğu vazife evleri (lojmanlar), kreş, lokal, balo salonu, tiyatro ve sinema salonu, yemekhane, revir/hastane ve ulaşımda bütün çalışanlara ücretsiz olarak hizmet veren Gıdı Gıdı Treni'nden hemen hemen bütün görüşmeciler yararlandığını dile getirmiştir. Bu hizmetlerin yanı sıra çalışanlara yakacak yardımı, sabun, yağ, kumaş, kıyafet, ayakkabı gibi birçok ek yardım da gerçekleştirilmiştir. Hiçbir şeyin fabrikada ziyan olmadığını söyleyen bütün katılımcılar, günümüzle kıyaslandığında o dönemlerin çok daha ileri, refah düzeyi yüksek ve kalkınmacı olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda günümüzle kıyaslanamayacak olanaklara ve bolluğa sahip olduklarını detaylıca ve gözleri yaşlı bir şekilde anlatmışlardır. Kendilerini bu konuda oldukça ayrıcalıklı görerek, hayatlarının en güzel anlarını orada geçirdiklerini dile getirmişlerdir. Bütün katılımcılar, kadın olmanın verdiği sorumluluğa vurgu yaparak, eve gidince yemek düşünmemek için iş çıkışlarında lokalde alacarte yemekleri çok uygun fiyata yediklerini veya yemekhaneden evlerine sefertaslarıyla yemek götürebildiklerini ve her bir yemeğin düzenli kalori hesaplamalarıyla oldukça doyurucu bir şekilde kendilerine ve ailelerine sağlandığını ifade etmişlerdir.

Balo, sinema ve tiyatro salonu yine bütün katılımcılarda özlemle anılan hizmetlerin başlarında gelmektedir. Ulusal bayramlarda balo salonunda kutlamaların olduğunu ve bu kutlamalar için (özellikle 29 Ekim ifade edilmiştir) kadınlara kumaş verildiğini dile getirmişlerdir. Verilen kumaşla kadınlar kendilerine elbise, eşlerine de kravat yapmışlardır. Dini bayramlarda ve özellikle ramazan ayında iftar, sahur gibi etkinliklerin de oldukça güzel ve toplu bir şekilde gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Sinema salonunun aktif dönemine denk gelemeyen kadınlar olmasına rağmen denk gelenler, Salı günü yerli film, Cuma günü yabancı film ve Cumartesi günü de çocuklara yönelik film gösterimlerinin gerçekleştiğini anlatmıştır. Her bir filmin, gösterim öncesi aile ve çocuklara uygun olup olmadığının denetlendiğini ifade etmişlerdir. Bunların yanı sıra Nazilli Basma Fabrikası spor faaliyetlerine de oldukça önemli bir yer vermiştir. Son dönemleri dışında fabrikanın futbol takımı vardır ve bu takımdan milli oyuncular yetişmiştir. Bunların yanı sıra fabrika sınırları içerisinde golf sahası, futbol sahası, gösteri alanı,

tribün, voleybol ve basketbol sahası gibi spor alanlarının da bulunduğu ifade edilmiştir.

Sosyal fabrikanın öne çıkan bir diğer özelliği de sosyal eşitlik vurgusudur. Bütün çalışan kadınlar, memur veya işçi fark etmeksizin, fabrikanın sunduğu yardım ve hizmetlerin tamamen sosyal adalet ve eşitlik temelinde sağlandığını ifade etmiştir. Bu bağlamda evlerinde bulunan eşyalardan kıyafetlerine kadar herkesin aynı şeyleri kullandığını, kimsenin kimseyi kıskanmadığını ve eşitlikçi bir çalışma hayatının olduğunu ifade etmişlerdir. K14 ve K5 sosyal adalet ve eşitlik konusunda şunları dile getirmiştir:

“Birlik beraberlik içindeydik ve de biz çalışırken anlamamışız aslında. Daha sonra, özellikle şu an anlıyorum. Hem bu birlik beraberliğimiz hem de fabrikamızın bize sundukları falan sosyal eşitlikçiydi. Sosyal eşitlik çok vardı. Fabrikamız bize her şeyi adalet temelinde sağladı...” (K14, işçi emeklisi).

K5 ise özellikle yaşama dair ekonomik farklılıkların olmadığına veya olsa bile bunun net bir şekilde ayrımının yapılmadığına dikkat çekmektedir. Herkesin aynı eşyalara, olanaklara ve hayata sahip olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Ben oranın [Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası] lojmanında büyüdüm, çocukluğum orada geçti. Bütün çocukluğum, gençliğim, genç kızlığım lojmanlarda geçti. O zamanlarda televizyon yoktu, komşularla yaz günü hasır sererdik çimlere... Çok güzel muhabbet vardı. Bir de herkesin evi falan yani ekonomik düzeyi aynıydı. Kimse kimseye özenmezdi, kıskanmazdı. Herkesin evinde aynı mobilyalar olurdu. Çok sade ama çok mutlu yaşadık. Eşitlik hem işyerinde hem de lojmanlarımızda vardı, şimdiki gibi gözle görünür bir ayrım yoktu...” (K5, memur emeklisi).

Fabrika kreşinin hemşiresi olan K4 ise yine benzer şekilde sosyal eşitliğe, kreşler üzerinden şu şekilde değinmiştir:

“Kendi çocuklarımız da orada büyüdü [fabrika kreşi] ve biz hiçbir ayrım olmasın diye altı yaşına geldi mi alırdık oradan. Bu eşitlik konusunda çok titizdik hepimiz. Zengin fakir ayrımı olmasın diye de her çocuğa aynı kıyafetleri diktirir, aynı oyuncakları oynatırdık...” (K4, memur emeklisi).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere fabrikanın sosyal kimliği beraberinde sosyal eşitlik ve adalet özelliklerini ortaya koymaktadır. Bütün katılımcılar bunun üzerine oldukça fazla vurgu yapmıştır. Bu vurgu yapılırken yine günümüzle kıyas yapmışlardır. Koray (2012: 29), sosyal politikanın yegâne hedefleri arasında sosyal adalet ve eşitliğin sağlanmasının bulunduğunu ifade etmektedir. Fabrikanın sosyal kimliği üzerinden öne çıkarılan sosyal eşitlik ve adalet özelliği bu

anlamda oldukça önemlidir. Bir sonraki alt başlıkta, sosyal fabrikada çalışan bir anne olarak, katılımcılar açısından vazgeçilemez ve kıyaslanamaz şekilde önemli olduğu vurgulanan kreşlere değinilmiştir.

Kayıbolan Bir Değer: Fabrika Kreşi

Her bir kadın çalışana fabrikanın bütün sosyal imkân ve hizmetlerinden kendileri için en önemli olanı sorulduğunda, istisnasız hepsinden kreş cevabı alınmıştır. Kreş, bütün çalışanların çocuklarına ücretsiz olarak hizmet etmiştir. 0-2 yaş, 2-4 yaş ve 4-6 yaş olmak üzere toplam üç ayrı yaş grubuna, yani doğumdan ilkököl çağına gelene kadar, herhangi bir ayırım olmaksızın herkese hizmet sağlanmıştır. Her bir yaş grubunun mama, yemek, kıyafet, oyuncak vb. ihtiyaçları yaşlarına ve gelişimlerine uygun, özel olarak sağlanmıştır. Kreşte doktor, hemşire ve öğretmenler bulunmaktadır. Çocuklar kreşe geldiğinde önce ateşleri ölçülmekte, daha sonra fabrikanın çocuklara özel olarak hazırladığı kıyafet ve bezler giydirilmektedir. Çocuklar eve gitmeden önce bu kıyafet ve bezler alınıp yıkanır ve çocukların kendi kıyafetleri giydirilerek eve gönderilmektedir. Çocukların kıyafet ve bezleri de sürekli yenilenerek fabrikada üretilmektedir. Bunların yanı sıra çocuklara düzenli olarak oyuncak ve kitap gibi materyaller sık sık alınmaktadır. Bütün kadınlar sağlanan bu ücretsiz hizmeti, günümüzle karşılaştırılmaz şekilde önemli bulduğunu ifade etmiştir. K14'ün ifadeleri bunun en yalın anlatımı olarak ifade edilebilmektedir:

“Sabah kalkıp kahvaltımızı yapıyoduk. Çocukları hazırlıyodum, gıdı gıdı treniyle gidip geliyoduk fabrikaya. İşe gidince hemen çocukları kreşe bırakıp dibindeki işyerime geçiyodum. Yani çalışan bir annesiniz ve çocuğunuzda aklınızın kalmaması günümüzde çok büyük lüks. Üstelik bir de çalıştığınız yerin içinde kreş. Bir şey olsa hemen gidip görebiliyosun, dibinde yine çocuğun. Yani inanılmaz, mükemmel bir sistem size ücretsiz olarak sunuluyor. Şimdi nerede... (K14, işçi emeklisi).

İki çocuğunu da ilkököl çağına gelene kadar kreşte büyütmüş K15, doğumunun 41. gününde kızını kreşe bırakabildiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda öğleden önce ve öğleden sonra bulunan emzirme saatlerine vurgu yaparak şunları dile getirmiştir:

“...Sırf bunlar da değil ki çocuklarımızı bakan bir yuvamız vardı. Yuvada doktorumuz, hemşiremiz, her şeyimiz vardı. Çocuklarımızı rahatlıkla bırakıyoduk. İki çocuğum da kreşe gitti. Mesela kızımın 40'ı çıktı, 41. günü kreşe gitti. Bir de yani yaş gruplarına göre mamalar çıkardı, emzirme saatlerimiz vardı. Öğleden önce böyle saat 10 gibi gider emzirirdim, bir de öğleden sonra gidip emzirirdim. Çok yakındı kreş, hemencecik çocuğuma ulaşabiliyodum...” (K15, işçi emeklisi).

Boşanmış ve çocuklarını tek başına çalışarak büyütmüş memur emeklisi K13,

yine benzer şekilde aileden Sümerbanklı olan ve sosyal fabrikada çalışan bir anne olarak kreşe dair vurgularını günümüzle kıyaslayarak ifade etmiştir. Fabrikanın kreşinde ücretsiz büyüttüğü çocuklarının, şimdi kendi çocuklarının bakım ve eğitimi için çok para harcadığını, ancak aynı düzeyde bir hizmet alamadıklarını şu şekilde ifade etmiştir:

“Ben öncelikle babadan Sümerbanklıyım. Tam bir Sümerbank çocuğuyum. Babam da oradan emekli, ben de ve sekiz yaşındaydım oraya taşındığımızda... Evlenince oranın lojmanlarına yine gelin gittim ve iki çocuğumu da oranın kreşinde büyüttüm... Sabah kalkıyordum, bir çocuğumu hemen fabrikanın duvarındaki ilkokula gönderiyordum, diğerini de kreşe bırakıyordum fabrikanın içindeki. Bir de iç lojmanda oturuyorum, kaloriferli. Vücut ısım soğumadan kaloriferli lojmandan çıkıyorum, çocukları bırakıyorum ve yine kaloriferli daireme giriyorum işyerine. Çocuklarım da öyle, kaloriferli evden çıkıp kaloriferli sıvacık yuvaya giriyolardı. Benim ayakkabılarım ve kıyafetlerim eskimezdi, şemsiye taşımazdım, otobüs falan beklemezdim. Çünkü o kadar rahatız ki. Hepimiz böyleydik. Çocuklarımız da orada büyüdüğü için öyle. Onların da kıyafeti eskimezdi, kreşe girer girmez fabrikanın onlara özel diktığı kıyafet ve bezler giydirilirdi. Şimdi uçuk paralar vererek, aynı kalitede hizmeti kendi çocuklarına sağlayamıyorlar, çok üzücü... (K13, memur emeklisi).

Yukarıda ifadelerden anlaşılabilceği üzere bir sosyal fabrika düşünün ki bütün çalışanlar, kendisini orayla tamamen bütünleştirmiş. Yapılan bütün görüşmelerde Sümerbanklı olmanın mutluluk ve gurur verici bir şey olduğu hem işçi emeklileri hem de memur emeklileri tarafından ifade edilmiştir. Bir diğer öne çıkan nokta da önceden değinilen sosyal eşitlik ve adaletin vurgulanmasıdır. Bütün görüşmeciler, fabrikanın kendilerine sunduğu hizmetlerden herkesin eşit bir şekilde yararlandığını ve aynı zamanda aralarında hiçbir zaman kadın-erkek veya işçi-memur gibi bir ayırımın yaşanmadığını dile getirmiştir. Görüşme yapılan kadınların hepsi, fabrikanın sadece çalışanlar ve aileleri üzerinde değil, Nazilli nüfusunun tamamı üzerinde de bir dönüşüm yarattığını ifade etmiştir. Kadınların fabrikada çalışmaya başlamasıyla gelir elde etmesi, onlar için özgürleştirici bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda giyim, konuşma, alışveriş, çocukların eğitimi gibi pek çok alanda bir dönüşüm ve gelişmenin yaşandığı dile getirilmiştir. Kadınların rahat bir şekilde çalışabilmesinin temel sebeplerinden biri olarak yine kreş ifade edilmiştir. Çocukların bakım sorunu olmadığı, çocuğunun dibinde, ücretsiz ve ilkokul çağına gelene kadar bakılabilmesi büyük bir şans ve olanak olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda son olarak, kreşin hemşiresi olarak fabrikada çalışıp emekli olmuş K4'ün ifadelerine yer vermek gerekmektedir:

“Hemşire olduğum için sabah Sümerbank’a gittiğimizde önce çocukların derecelerini alırdık. Eğer ateşli çocuk varsa ve kreşte bekletirsen, diğer çocuklara da bulaştırabilir diye annesini çağırır, doktora gönderirdik. Eğer doktor bulaşıcı bir hastalığı yoktur, gidebilir dersen kreşe gelirdi. Hastaysa rapor verilir, annesine veya rapor alamazsa izin alırdı birkaç gün, hastalığı geçinceye kadar. Hasta çocuklar getirilmezlerdi yani birinci önceliğimiz buydu. 0-2 yaş, 2-4 yaş, 4-6 yaş diye üç grubumuz vardı. 0-2 yaş grubunun bakıcıları, sabah çocukların bezlerini, kıyafetlerini kreşin kendi bezi ve kıyafetiyle değiştirir, evden getirdikleri çamaşırları poşetlere koyup çekmecelere koyardı. Bütün çocukların kendi çekmecesini vardı. Akşama kadar kreşin kıyafetleri, kreşin bezi kullanılırdı. Akşam giderken onlar çıkarılır, kendi kıyafetleri giydirilirdi ve annesini beklerdi çocuklar. Bu arada bir kere sabahtan, bir kere öğleden sonra emzik saatleri vardı. 0-2 yaş grubunun anneleri emzirmeye gelirdi, hatta 6 aydan sonra da ek gıdalara geçilirdi. Bunların hepsi kreşte hazırlanırdı. Bir tane görevlimiz vardı mutfaktan sorumlu, o hazırlardı yaş gruplarına göre. Annelerine verirdik emzirdikten sonra ek gıdaları, ilave olarak bunları çocuklarına yedirirlerdi. Diğer saatlerde de hani anne iki kere geldiği için çocuk acıkırdı, bakıcılar uyandıktan sonra beslenme saatlerinde onları yedirirdi, altlarını bakıcılar alırdı annelerinin olmadığı sürelerde. 2-4 ve 4-6 yaş grubunda ise iki katlıydı bizim kreşimiz, bu iki yaş grubu alt katta bulunuyordu, onların odaları ayrıydı ama yemekte birleşirlerdi. Sabah kahvaltıları, öğle yemeği, akşamüstü kahvaltıları vardı onların. Yemek yiyebilenlerin yemekleri, fabrikanın yemekhanesinden gelirdi. Akşamüstü ve sabah kahvaltıları kreşte hazırlanırdı. Aynı zamanda oyun saatleri vardı. 4-6 yaş grubunda anaokulu öğretmeni vardı, onun sınıfına giderdi çocuklar. Mesela ben kız meslek lisesindeki anaokuluna giderdim, onların yıllık çalışma programlarını, kullandıkları kitap ve oyuncakları takip ederdim. Müdüriyet de ne söylerse alırdı kreş için her zaman. 4-6 yaş grubu öğretmen eşliğinde, belli bir program dahilinde onlara çalışırdı ve okula hazırlanırlardı... Gece vardiyasında da aynı şekilde işleyiş devam ederdi, çocuklar tabii ki uyurdu. Bir tek bebeklerin mamaları olurdu... Çok şanslılardı hem o çocuklar hem de anneleri, gözleri arkada kalmazdı... Perdeleri, boyası, eşyası her zaman yenilenirdi kreşin çocukları için...” (K4, memur emeklisi).

Görüldüğü üzere kreş, bütün kadınlar açısından en önemli sosyal imkân olarak değerlendirilmektedir. Çocuklarını kreşe göndermeyen iki katılımcı vardır. Göndermeme nedenleri ise lojmanlarda değil, Nazilli'nin içerisinde yaşamaları ve kendi annelerinin çocuklarının bakımını üstlenmesidir. Ancak bu iki katılımcı da fabrikanın en önemli sosyal imkânı olarak kreşin varlığını ifade etmiştir. Bu

bağlamda kreş, sosyal fabrikanın öne çıkan en önemli unsuru olarak değerlendirilebilmektedir.

Son alt başlık ise Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın özelleştirilip kapatılmasının etkilerine yönelik olarak ele alınmıştır. Yapılan görüşmelerde bu alt başlığa yönelik sorular en son sorulmuştur ve neredeyse bütün katılımcılar, soruları gözleri dolarak cevaplamıştır. Bu alt başlıkta fabrikanın kapatılmasının etkileri en fazla yerli esnaf, genç nüfus ve orada çalışanlar üzerinde gözlemlenmektedir.

Makine Sesini ve Tüten Bacayı Özlemek

Çalışma bulgularına yönelik son alt başlık tam olarak özlem ile ifade edilebilmektedir. Emekli kadın çalışanlara Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın özelleştirilip kapatılma süreçlerinde ve sonrasında neler yaptıkları, nasıl hissettikleri, hayatlarında nelerin değiştiği, göç edip etmediği, en çok özlediği şeyler vb. sorular sorulmuştur. Görüşmecilerin çoğu özelleştirilme ve kapatılma söylemleri başladığında, emekliliğe hak kazandığı için emekliliği tercih ettiğini ifade etmiştir. Emekliliğe hak kazanamayanlar ise Denizli, İzmir gibi çevre illere veya ilçedeki başka kurumlara geçiş yaptığını ifade etmiştir. Görüşmecilerin kapatılma sonrası deneyimlerine geçmeden önce, Nazilli'nin bu durumdan nasıl etkilendiğine değinmek yerinde olacaktır. Bunun nedeni ise istisnasız bütün katılımcıların, fabrikanın kapatılmasından en çok zarar görenlerin çalışanlar dışında, yerli esnaf ve genç nüfus olduğunu ifade etmesidir. Özellikle yerli esnafa dair hepsinin aynı ifadeleri dile getirmesi oldukça önemlidir. K7 bunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Şimdi öncelikle Nazilli'nin yarı nüfusu resmen orada [Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nda] çalışıyor olarak düşün. Maaşı aldın mı direk Uzunçarşı'ya gidilirdi [Nazilli'nin günümüzde de hâlâ merkez çarşısı]. Elden taksitle istediğini alırdın... Esnaf bayram ederdi resmen, şenlik olurdu çarşıda. Bir kere Sümerbank çalışanıym dedin mi tamam, bütün esnaf seni heyecanla karşılardı. Kendimizi özel hissederdik ki öyleydik zaten. Bizim maaş günümüz Nazilli'nin maaş ve bayram günüydü...” (K7, işçi emeklisi).

Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere fabrikanın esnaf üzerindeki önemi yadsınamaz derecededir. Fabrika kapatıldıktan sonra esnafın da oldukça fazla etkilendiği dile getirilmiştir. Yapılan görüşmelerden dikkat çekici bir diğer nokta, günümüz genç nüfusuna ve Nazilli'nin demografik yapısına yöneliktir. Neredeyse bütün emekli kadın çalışanlar, fabrika için keşke kapanmasıydı ifadesinden sonra çocuklarının, torunlarının ve Nazilli'deki gençlerin fabrikada çalışmalarını istediklerini dile getirmiştir. Günümüzün işsizlik sorununu ve de sosyal fabrikada çalışma tecrübesinin onlara verdiği gurur ve mutluluğu dile getirerek, Nazilli'den başka şehirlere gerçekleşen göç sorununa vurgu yapmaktadırlar. Bu bağlamda onlara göre fabrika kapatıldıktan sonra Nazilli artık bir emekli şehri niteliğine bürünmüştür:

“...Fabrikamızın içinde her şey vardı, her şey. Öyle bir ayarlamış ki sağolsun Atatürk... Öyle bir sistemi bitirdiler, keşke devam etseydi, valla Nazilli'deki gençleri toplardı... 99 yılında çıkmak zorunda kaldım, zorunda bıraktılar çünkü özelleştirilcek, kapatılacak diye söylemler başladı. Arkadaşlarımızı başka şehirlere vermeye başladılar Bursa'ya falan. Fabrika kapatıldı, Nazilli emekli şehri oldu. Keşke devam etseydi, çok üzgünüm... [gözleri doluyor]” (K15, işçi emeklisi).

Peki orada çalışan, yaşayanlar neleri tecrübe etmiştir? K1 bununla ilgili şunları dile getirmiştir:

“Kapatıldıktan sonra ne mi oldu? Üreten bir toplumken tüketen bir toplum olduk. Fabrika kapatıldı, Nazilli emekli şehri oldu, biz de tüten bacayı özler olduk... Önünden geçemez olduk. Sabah fabrikaya giden veya akşam dönen o işçileri, kalabalığı, birliği, beraberliği özler olduk. Ailemiz dağılmış gibi hissettik. Çok büyük bir değeri kaybettik maalesef, çok üzgünüm. Arada gidiyorum, şu anki halini görünce resmen ağlıyorum, dayanamıyorum. Gördünüz mü son halini bilmiyorum... Oradaki yaşam hani aile gibi olduk biz. Kocaman bir aile olduk biz. Sanki canımızı, kardeşimizi gömmüşüz gibi hissettik. Birbirimize sarılıyoruz [arkadaşlıkları kopmamış, hâlâ düzenli görüşüyorlar]. İki lafımızdan bir tanesi eski anılarımız, oradaki hayatımız...” (K1, memur emeklisi).

Bir başka görüşmeci ise bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Sümerbank Atatürk'ün emanetiydi. Sümerbank demek Atatürk demek. Bunu kaybetmek hepimizi o kadar üzdü ki. Günümüzle kıyaslanamaz ya, 1937'deki o imkânsızlıklarla gerçekleştirilen bir şey, mucize bir şey. Bunu kaybetmek birçok şeyi kaybetmek demek benim için [sesi titriyor] ... Ya ben Sümerbank'ta çalışmadım, ben Sümerbankım. Sadece bir iş değildi benim için, bir yaşam şekli, hayat felsefesi, okul, her şey yani. Kapatıldıktan sonra çok üzüldüm, çok üzüldüm. Hâlâ daha o boya kokusunu, makine seslerini çok özlüyorum [gözleri doluyor] ... Kötü bir şeydi o boya kokusu, kimyasallar çok kötüydü gerçekten ama özlüyorum. Makine gürültüsünü istiyorum [ağlıyor]...” (K9, memur emeklisi).

Hemen hemen bütün katılımcılar orada çalışmayı, yorulmayı, tozu, yağı, makine seslerini, tüten bacayı, boya kokularını, kumaş parçalarını ve aile olarak tanımladıkları dostluklarını özlediğini dile getirmiştir. Günümüzle kıyaslanamayacak bir çalışma ve sosyal yaşama sahip olduklarını dile getirmişlerdir. Fabrikanın kapatılmasının, ekonomiden sosyal hayata birçok şeyi olumsuz etkilediği ifade edilmiştir. Bazı görüşmeciler, fabrikanın kapatılmaması adına konfeksiyon üretimi

denediğini, projelerle yetkili mercilere başvuruda bulduklarını, ancak sonuç alamadıklarını da ayrıca dile getirmiştir.

Çalışmanın ana temasını oluşturan toplumsal cinsiyet boyutu da elbette bu süreçte bir eşitsizliğe gerileme eğilimi göstermiştir. İstihdamda aktif olarak çalışırken eve dönmek, çoğunun üzerinde belli bir süre boyunca olumsuz etki yaratmıştır. Emekliliğe hak kazanan kadınların eşlerinin işyerleri Nazilli'de olduğu için diğer şehirlerdeki istihdam olanaklarını değerlendiremeyen kadınlar bulunmaktadır. Lojmanlardan şehir merkezine geçişle birlikte fabrikadaki hayatından çok farklı deneyimler edinen kadınlar, bir süre güvensizlik ve yalnızlık duygularını yaşadıklarını ifade etmiştir. Özellikle işçi emeklisi kadınların çoğunda (emekliliğe hak kazanıp fabrikadan emekli olanlarda) aileleri, çocukları ve daha sonra torunlarının bakımı, eğitimi vb. kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rollerine tabi olarak hayatlarını devam ettirdiği gözlemlenmiştir. Memurlarda ise ev içi yeniden üretim aynı şekilde ilerlemiş, ancak başka yerlerde çalışmaya devam etme gibi deneyimler daha fazla gerçekleşmiştir. Yine de fabrikadan emekli olan kadınlarla yapılan görüşmelerden çıkan önemli bir diğer sonuç sosyal hayattan kendilerini soyutlamamaları, orada kurdukları dostlukları devam ettirmeleri ve en önemlisi çocukları ve torunlarını, özellikle de kız çocuklarını okutup, ne iş olursa olsun yapmalarını teşvik etmeleridir. Bahsedilen bu duruma neredeyse bütün görüşmeciler vurgu yapıp, kadının mutlaka istihdamda var olması ve özgür olması gerektiğini ifade etmiştir.

Sonuç

Araştırma, Sünerbank Nazilli Basma Fabrikası'nda uzun yıllar çalışmış ve emekli olmuş kadınların toplumsal cinsiyet bağlamındaki deneyimlerini anlamak için yapılmıştır. Araştırma, katılımcıların genel olarak fabrika deneyimlerini olumlu bir şekilde değerlendirdiğini ve fabrikanın sadece bir işyeri olmanın ötesinde bir yaşam tarzı, sosyal bir fabrika özelliği, toplumsal kimlik ve dayanışma merkezi olduğunu göstermektedir.

Çalışma koşulları açısından, fabrika içinde belirgin bir işçi-memur ayrımı bulunmadığı, sendikanın varlığının ise işçilerin ücret düzeylerini yükseltmek, haklarını korumak ve daha adil bir çalışma ortamı sağlamak açısından kritik öneme sahip olduğu tespit edilmiştir. Sendikal örgütlenme işçilerin maddi ve sosyal açıdan daha güvende hissetmelerini sağlamış, dayanışmalarını güçlendirmiş ve fabrikaya olan bağlarının pekiştirilmesinde etkili olmuştur. Sendikalaşma konusunda işçilerin avantajlarını vurgulayan katılımcılar, toplu pazarlıkların yüksek ücretlerin belirlenmesinde önemli bir rol oynadığını ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra sendikanın dayanışma ruhunu güçlendirdiği ve sorunlara hızlı çözümler bulunmasına katkı sağladığı belirtilmiştir. Ayrıca fabrikadaki çalışanlar arasında işçi-memur ayrımının hissedilmediği ve iki kesimin de birlikte dayanışma içinde oldukları vurgulanmıştır. Yapılan işin gereği belirli zorluklar ve ayrımlar, işçi ile memurlar arasında gözlemlenmiştir. İşçiler akort ücret sistemine dayalı çalıştığı için

makinelelerin hiç durmaması gerektiği ifade edilmiştir. Yine de bütün katılımcılar tarafından fabrikanın kendilerine veya çalışanların birbirlerine işçi-memur veya kadın-erkek ayrımının yapmadığını ifade etmiştir. Sadece araştırmanın bulgularında bahsedilen iki memur emeklisi kadın çalışan, cinsiyete dayalı ayrımcılıkla işe ilk girişleri ve terfi süreçlerinde karşılaşmıştır. Ancak daha sonra bekledikleri sonucu alarak, yine cinsiyetsiz ve eşitlik temelinde çalışmaya devam ettiklerini ifade etmiştir.

Sümerbanklı olmak ayrıcalıktır ifadesi, görüşmecilerin tamamı tarafından dile getirilmiştir. Fabrikanın Atatürk, mutluluk, ekmek kapısı, ayrıcalık gibi değerleri simgelediği belirtilmiş ve bu değerlerin çalışanlar arasında güçlü bir bağ oluşturduğu gözlemlenmiştir. Sosyal faaliyetler, kreş imkânı, ücretsiz ulaşım gibi hizmetlerin sağlanması katılımcıların fabrikada çalışarak geçirdikleri zamanı olumlu bir şekilde etkilemiş ve ayrıcalıklı hissettirmiştir. Çalışmanın bu anlamda öne çıkan en önemli unsuru fabrikanın sosyal niteliğidir.

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın sosyal kimliği, kadın çalışanların toplumsal cinsiyetle ilgili deneyimlerini genel olarak olumlu yönde etkilemiştir. Kreş imkânının sunulması, kadınların çalışma hayatına aktif bir şekilde katılımını sağlamış ve toplumsal cinsiyet eşitliğine katkıda bulunmuştur. Ancak toplumsal yeniden üretim krizi ne yazık ki aşılammıştır. Birçok katılımcı bir çalışma gününü anlatırken, sabah uyanıp gece uyuyana kadar geçen süreçte, durmadan çalıştıklarını ifade etmiştir. Sabah uyanma, kahvaltının hazırlanması, çocukların okula/kreşe hazırlanması ve bırakılması, fabrikada çalışma, iş bitince çocukların alınıp eve götürülmesi, yemek, bulaşık, çamaşır vb. derken, hiç bitmek bilmeyen bir çalışmadan söz etmişlerdir. "Kadınların işte" ifadeleri de toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliği ve patriarkal sistemin egemenliğini ortaya koymaktadır.

Sosyal yapısıyla öne çıkan fabrikanın, evdeki toplumsal yeniden üretim dışında, kadınların toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamındaki gelişimine katkıda bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu katkı, sosyal eşitlik ve adalet temelinde sağlanan sosyal yardım ve hizmetlerdir. Ancak fabrikanın sosyal imkânları arasında kadınlar açısından en önemli olarak değerlendirilen şüphesiz kreşler olmuştur. Kreşten faydalanın veya faydalanmasın, tüm katılımcılar kreşin varlığını; doğumdan ilkököl çağına kadar herkese ücretsiz hizmet sunması, kaliteli ve yenilikçi olması, son derece sistemli çalışması ve işyerinin içinde yer alması özellikleriyle öne çıkarmıştır. Özellikle günümüzle kıyaslamaya giderek, eski zamanın daha ilerici olduğuna dikkat çekmişlerdir. Çocukta aklın kalmaması, kreşin çalışılan yerin içerisinde olması, hemen çocuğa ulaşabilme, bebeklikten yararlanılabilmesi ve ücretsiz olması vb. özelliklerin görüşme yapılan kadınlarda öne çıkması, yine aslında toplumsal cinsiyete dayalı bakım sorumluluğuna vurgu yapmaktadır. Çocuklarının bakımlarını her şeyden önce düşünen kadınlar, bu bakımdan da kendilerini sorumlu bulmaktadır. Böyle bir kreşin olmaması durumunda çoğu, ya annelerinden bakım konusunda destek isteyeceklerini ya da mecburen çocuklarına kendilerinin bakacaklarını ifade etmiştir.

Fabrikanın özelleştirilip kapatılmasının etkileri incelendiğinde yerli esnaf, genç nüfus ve fabrika çalışanları üzerinde olumsuz etkilerin meydana geldiği gözlemlenmiştir. Emekli kadın çalışanlar, fabrikanın kapanmasının ardından istihdam olanaklarının oldukça daralması sonrası genç nüfusun göç etmeye başladığını ve böylece Nazilli'nin emekli bir şehir haline gelerek işsizlik sorununun arttığını ifade etmişlerdir. Bütün görüşme yapılan emekli kadınlar kapanma süreciyle ilgili bireysel deneyimlerini aktarırken, oldukça üzgün olduklarını ve süreçten de olumsuz etkilendiklerini dile getirmişlerdir. Yaptıkları işin zorluklarını anarak yağ, pis koku, toz, ağır kimyasallar, boyalar vb. hepsine dair özlemlerini ağlayarak anlatmışlardır. Bu bağlamda tüten bacayı özlemek, ortak kullanılan en güçlü ifade olarak çalışmada öne çıkmıştır.

Sonuç olarak Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın emekli kadın çalışanları, fabrikanın sosyal ve ekonomik önemini vurgulayarak, geçmiş deneyimlerini özlemlerle anmışlardır. Fabrikanın kapanmasıyla birlikte ortaya çıkan zorluklara rağmen, katılımcılar fabrikanın sunduğu ayrıcalıklı deneyimlerin ömür boyu süren ve nesiller arası aktarılan bir etki bıraktığını dile getirmişlerdir. Çalışmanın bulguları, fabrikanın sadece bir üretim yeri olmanın ötesinde, çalışanlarının yaşam standartlarını yükselten bir sosyal yapı sunmuş olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda fabrika, tam olarak bir sosyal fabrika niteliğindedir. Görüşme yapılan kadınların hepsi, fabrikada çalışmanın kendilerine özgürlük ve ekonomik bağımsızlık sağladığını ifade etmişlerdir. Ancak fabrikanın kapatılmasıyla bu olanakların kaybedilmesi, Nazilli'nin sosyo-ekonomik yapısını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu araştırmayla birlikte Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın, çalışanları üzerinde derin sosyal ve ekonomik etkiler bıraktığı ve özellikle kadın emeğinin fabrika içindeki ve dışındaki konumlandırılmasında önemli bir rol oynadığı öne çıkmıştır.

Extended Summary

The Sümerbank Chintz Factory in Nazilli was at the centre of Türkiye's economic and social transformation in the Early Republican Period. Opened in 1937, the factory was Türkiye's first chintz factory and was also a part of the First Five-Year Industrial Plan. The Republic of Türkiye, which aimed to transform the agriculture-dominated economic structure inherited from the Ottoman Empire in the direction of industrialization, aimed to turn Nazilli into an industrial centre with this factory.

With the establishment of the factory, there was an intense migration to Nazilli and a rapid change in the social and economic structure. This change was an important turning point, especially in terms of women's labour. By increasing women's participation in the labour force, the factory reinforced the visibility of women's labour and its place in the economy. With an intense focus on the construction and development of the working class, the factory provided not only production but also a living space, offering housing, social facilities and educational institutions.

The Early Republican Period was a period of social transformation as well as political and economic restructuring. This factory in Nazilli played a key role in the process of proletarianization and the transformation of socio-economic conditions. Especially from 1935 onwards, the factory had a significant impact on the population structure and economic dynamics of Nazilli, improving the socio-economic position of women and transforming normative expectations of gender roles.

In Early Republican Türkiye, the state-led industrialization and modernization process gained momentum, and state-owned enterprises (SOEs) played an important role in this process. In particular, institutions such as Sümerbank became active centres in the fields of industry and production. In this period, factories functioned as pioneers not only of economic production but also of social change. Women's labour has been both a part of and a result of this process since the foundation of the Republic.

According to early data such as the 1927 Industrial Census, women constituted a significant portion of the industrial labour force, concentrated especially in sectors such as textiles. Throughout the 1930s and 1940s, there were significant increases in the number of women workers in various factories of Sümerbank. During this period, women were generally employed in low-paid and low-skilled jobs, and the gendered division of labour into men's and women's jobs is clearly visible. The Sümerbank Nazilli Chintz Factory is a special case in this context. The factory both increased women's participation in the labour force and improved their working conditions by providing them with social rights and opportunities. Offering equal working conditions with men, this factory played an important role in strengthening the socio-economic position of women. This also supported transformations in women's gender inequalities. While the SOEs of the Early Republican Period shaped women's place in the labour market, they also influenced the social structure of modern Türkiye by providing a wide range of social and economic opportunities.

This research was conducted using the qualitative method of oral history. This method focuses on understanding and reconstructing social and economic histories through the experiences of individuals. The research was conducted with 15 women who worked at the Sümerbank Nazilli Chintz Factory. The research began by accessing the factory's history and existing documents, followed by semi-structured in-depth interviews with retired female employees. The data was collected from the memories of former employees and archival documents.

The factory was active from 1937 until its closure in 2002. During the research process, a detailed analysis was conducted to understand the social opportunities the factory provided to its employees, the place of women's labour in the factory and the effects of the factory on gender dynamics. Interviews with female employees highlighted the services and social opportunities offered by the factory, such as daycare centres, health services, transportation, accommodation,

in-kind benefits and social events. In addition, the unionization of the factory and its economic effects on women were also investigated. In this context, it was revealed that unionization is very important for the female labour force. With unionization, the wage levels of women workers have increased considerably and their spirit of solidarity has strengthened.

The findings of the study showed that the factory was not only a place of production, but also provided a social structure that raised the living standards of its workers. In this context, the factory is precisely a social factory. Women stated that working in the factory provided them with freedom and economic independence. However, the loss of these opportunities with the closure of the factory negatively affected the socio-economic structure of Nazilli. In conclusion, this research has revealed that the Sümerbank Nazilli Chintz Factory had a profound social and economic impact on its workers and played an important role in the positioning of women's labour inside and outside the factory.

Çıkar Çatışması Beyanı

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nı Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Okumak başlıklı makalemdе herhangi bir kişi, kurum veya kuruluşla çıkar çatışması bulunmadığını beyan ederim.

Teşekkür ve Destek Beyanı

Bu çalışma, sayısız katkılarından dolayı pek çok kişi ve kuruma minnettarlığımı ifade etme fırsatı sunmaktadır. Öncelikle, bu araştırmanın gerçekleşmesine olanak taniyan Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sümerbank Kampüsü yönetimi ve değerli çalışanlarına içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca destekleriyle çalışmanın şekillenmesinde ve alana ulaşmada önemli roller üstlenen tüm akademik personele şükranlarımı iletiyorum. Bununla birlikte, çalışmamın derinlemesine ve kapsamlı olmasını sağlayan Nazilli Sümerbanklılar Derneği'ne ve bu sürece katkıda bulunan tüm üyelerine teşekkür ederim. Çalışmanın saha araştırmasına verdikleri destek, bu çalışmanın temel taşlarından biridir. En büyük minnettarlığım, görüşme yapmayı kabul ederek değerli zamanlarını benimle paylaşan ve deneyimlerini aktaran 15 emekli kadın çalışana aittir. Onların katkıları olmadan bu araştırmanın tamamlanması mümkün olmazdı. Her birinin yaşam hikayesi, bu çalışmaya yön vermiştir.

KAYNAKÇA

- Akgöz, G. (2021). Experts, Exiles, and Textiles: German “Rationalisierung” on the 1930s Turkish Shop Floor. **International Review of Social History**, 66(2), 179-216.
- Akgöz, G., Croucher, R., Pizzolato, N. (2020). Back to the factory: The Continuing Salience of Industrial Workplace History. **Labor History**, 61(1), 1-11.
- Akkaya, Y. (2002). Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1. **Praksis**: 5. 131-176.
- Alkan, H. I. (2018). Kırsal Kalkınmada Kadının Rolü: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. **Uluslararası Kadın Kongresi: SosyoHukuki Perspektifte Kadının Yeri**, 191. Ankara: İmge Yayınevi.
- Aykaç, A. (2021). **Devletin İşçisi Olmak: Nazilli Basma Fabrikası’nda İşçi Sınıfı Dinamikleri**. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Başkaya, H., Özdemir, A. (2023). “Ekonomik ve Toplumsal Etkileriyle Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası”. **Cumhuriyetin 100. Yılında GEÇMİŞTEN GELECEĞE NAZİLLİ**. Ankara: Akademisyen Kitabevi. 115-126.
- Bora, A. (2021). **Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emegi ve Kadın Öznelliğinin İnşası**. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Boratav, K. (2005). **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çelik, A. (2023). “24 Ocak ve 12 Eylül Cenderesinde Seksenlerde Türkiye’de Emegın Durumu”, **Türkiye’nin 1980’li Yılları**. İstanbul: İletişim Yayınları. 647-677.
- Dedeoğlu, S. (2000). “Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emegi”, **Toplum ve Bilim**, 86(3), 139-170.
- Dedeoğlu, S., Elveren, A. Y. (2017). Giriş: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet, Toplum ve Refah Devleti. **Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın**. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Dilek, D. (2021). **Sosyal Fabrikanın Çalışanları Üzerindeki Etkisi: Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası**. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Doğan, H. (2007). **Sanayinin Musikisinden Bilginin Türküsüne**. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Gönç, T. (2017). **Erkek Hemşireler: Değişen Roller, Çatışan Kimlikler**. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Işıklı, A. (1990). **Sendikacılık ve Siyaset**. Ankara: İmge Kitabevi.
- İnsel, A. (1996). **Düzen ve Kalkınma Kıskaçında Türkiye: Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Koç, Y. (1998). **Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi**. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Koç, C., Koç, Y. (2009). **KESK Tarihi-I: Risk Alanlar / Yolu Açanlar (1985-1995)**. Ankara: Epos Yayınları.
- Koray, M. (2012). **Sosyal Politika**. Ankara: İmge Kitabevi.

- Kümbetoğlu, B. (2020). **Niteliksel Araştırmalarda Analiz**. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Lillydahl, J. H. (1986). "Women and Traditionally Male Blue-collar Jobs", **Work and Occupations**, 13(3), 307-323.
- Makal, A. (1999). **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**. Ankara: İmge Kitabevi.
- Makal, A. (2015). Türkiye'de Kadın Emeginin Tarihsel Kökenleri: 1920-1960. **Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emegi**. Ankara: İmge Yayınevi.
- Makal, A. (2021). **Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Meydan, S. (2023). **Cumhuriyet'in Sosyo-kültürel Fabrika Örneği: Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası**. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Milkman, R. (1982). "Redefining 'Women's Work': The Sexual Division of Labor In The Auto Industry During World War II", **Feminist Studies**, 8(2), 337-372.
- Sırma, Ş. (2022). Türkiye'de Sıtma Mücadelesinin İşçileşme Üzerindeki Etkisi: Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası Örneği. **Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, 11(30), 196-216.
- Sümer Holding A.Ş. (1999). **1998 Yılı Faaliyet Raporu**. Yüksek Denetleme Kurulu, Ankara.
- Sümer Holding A.Ş. (2000). **1999 Yılı Faaliyet Raporu**. Yüksek Denetleme Kurulu, Ankara.
- Sümer Holding A.Ş. (2001). **2000 Yılı Faaliyet Raporu**. Yüksek Denetleme Kurulu, Ankara.
- Sümerbank Holding A.Ş. (1989). **Sümerbank Nazilli Basma Sanayii Müessesesi**, 1988 Yılı Raporu. T.C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu, Ankara.
- Sümerbank Nazilli Basma Sanayii Müessesesi, 1966-1988 Yılları Faaliyet Raporları, Yüksek Denetleme Kurulu, Ankara.
- Tarih Vakfı. (2024). "**Sözlü Tarih Nedir?**". <https://tarhvakfi.org.tr/> sitesinden 21 Ocak 2024 tarihinde erişilmiştir.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2024). "**Yatırımların GSYH ve MYB İçindeki Payı**". <https://www.sbb.gov.tr/yatirimlar/yatirimlarin-gsyh-ve-myb-icin-deki-payi/> sitesinden 03 Ekim 2024 tarihinde erişilmiştir.
- Toksöz, G. (2015). "Kadınlar İşgücü Piyasasının Neden Dışında? Kapitalizm ve Patriarka Temelinde Bir Analiz", **Çalışma Hayatında Ayrımcılık ve Ayrımcılığa Karşı Mücadele, Kaos GL Yayınları**, İstanbul, 37-56.
- Toksöz, G. (2016). Kadın'dan Aile'ye Geçiş AKP Döneminin İstihdam Politikalarının Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi. **VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumunda Sunulan Bildiriler**, Kocaeli, Aralık, 10, 111-121.

- Toksöz, G. (2017). Neoliberal Piyasa, Özel ve Kamusal Patriarka Çıkmazında Kadın Emegi. **Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın**. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Toksöz, G., Özkazaç, A., Poyraz, B. (2001). Kadınlar, Kalkınma ve Sosyal Adalet. **Ankara Üniversitesi, Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi**. Ankara.
- Turgay, F. (2022). **Erken Cumhuriyet Döneminde (1936-1960) İzmit SEKA Fabrikası: Devlet, Emek ve Şehir**. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Turgay, F., Çelik, A. (2022). "Toplu Pazarlıksız ve Grevsiz Bir Dönemde SEKA'da Sendikalar ve Toplu Çalışma İlişkileri (1946-1960)". **Çalışma ve Toplum**, 2(73), 931-964.
- Uçkan Hekimler, B. (2017). 2000'li Yıllarda Türkiye'de Memur Sendikacılığı. **Zor Zamanlarda Emek: Türkiye'de Çalışma Yaşamının Güncel Sorunları**. Ankara: İmge Yayınevi.
- Vézina, N., Courville, J. (1992). Integration of Women Into Traditionally Masculine Jobs, **Women & Health**, 18(3), 97-118.
- Yaman, M. (2020). Toplumsal Yeniden Üretim Birleşik Bir "Feminist" Teori?. **Praksis**, 53, 9-37.

